

YORGO SEFERİS

Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün

Çeviri ve Fotoğraflar: Samih Rifat

2. BASKI

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

KAPADOKYA KAYA KİLİSELERİNDE ÜÇ GÜN

Yorgo Seferis 13 Mart 1900'de İzmir'de doğan, 20 Eylül 1971'de Atina'da ölen Yorgo Seferis (asıl soyadı Seferiadis) çağdaş Yunan şiirinin en büyük ustalarındandır. Şairliği ve yazarlığının yanı sıra, Türkiye de dahil olmak üzere, birçok ülkede diplomatik görevlerde bulunan Seferis'in, gerek kişisel yaşamı, gerekse sanatında, 1922'de İzmir'in yakılması ve Yunanlıların Anadolu'da yaşadığı bozgunun önemli bir etkisi vardır.

İlk şiirlerini, Paris'te, hukuk öğrenimi yaptığı dönemde (1918-1924) yazdı. 1931'de yayımlanan ilk şiir kitabı, uyaklı dörtlüklerden oluşan *İ Strofi* (Kıtalar), dile ve biçime getirdiği yeniliklerle Yunanistan'da tutucu kesimin eleştirilerine hedef oldu. 1932'de yayımladığı *İ Sterna* 'yla (Sarnıç) simgeci anlatımını geliştirdiği ve çağdaş şiirdeki yerini belirlediği görülür. Şiir dili ve tekniğinin doruğuna ulaştığı yapıtı *Mithistorima* (Destansı Öykü) günümüzde Yunan insanının yaşadığı kültürel ikilemleri (Yunan-Rum, seçkin dil-halk dili, Antik uygarlığın görkemli yapıtları-bugünün başarısızlıkları) incelikli bir lirizmle aktarır. Daha sonraki şiirlerinde, kişisel ve ulusal tarihinine yönelik anlayışlar ve çağdaş insanın yabancılaşma sorunları dile gelir. 1963 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Seferis, şiirlerinin yanı sıra eleştiri ve deneme türünde de yapıtlar vermiştir.

Başlıca yapıtları:

Şiir: *İ Strofi*, 1931, (Kıtalar); *İ Sterna*, 1932, (Sarnıç); *Mithistorima*, 1935, (*Destansı Öykü*, 1963); *Tetradio Gimnasmaton*, 1940, (Alıştırma Defteri); *Himerologio Katastromatos I, II, III*, 1940-1955, (Seyir Defteri I, II, III); *Kikhli*, 1947, (Ardıç Kuşu, 1979); *Tria Krifa Poimata*, 1966, (Üç Gizli Şiir, 1971). **Düzyazı:** *Treis meres sta monastiria Kappadokias*, 1953, (Kapadokya Manastırlarında Üç Gün); *Dokimes*, 1962, (Denemeler).

Samih Rifat 1945'te İstanbul'da doğdu, Saint-Benoît Lisesi'ni ve İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üniversite yıllarından başlayarak çeviriye yöneldi; ilk çevirilerini 80'li yıllarda *Yazko Çeviri* dergisinde yayınladı. René Char, Jacques Prévert, André Verdet, Jean Follain, Paul Valery, Kavafis, Le Corbusier gibi ozan/yazar'lardan çeviriler yaptı. Yine üniversite yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. 80'li yıllardan başlayarak çeşitli dergilerde, yazdığı -çoğunluğu mimarlık konulu- yazılara eşlik eden fotoğraflar yayımladı; belgesel filmler çekti. İstanbul'da reklamcılık yaparak yaşıyor; çeviri, yazı, fotoğraf ve film çalışmalarını sürdürüyor.

YORGO SEFERİS

KAPADOKYA
KAYA KİLİSELERİNDE ÜÇ GÜN

ÇEVİRİ VE FOTOĞRAFLAR
SAMİH RİFAT

.

Sanat - 20
ISBN 975-363-353-X

**Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün / Yorgo Seferis
Çeviri ve Fotoğraflar: Samih Rifat**

1. baskı: İstanbul, Şubat 1995
2. baskı: 2000 adet, İstanbul, Nisan 1997

Yayına Hazırlayan: Selahattin Özpabalıyıklar
Kapak Tasarım: Pınar Kazma Çınar
Ofset Hazırlık: Akgül Yıldız
Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç
Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1994
Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

Octave ve Melpo Merlier'ye

Sunuş

Bir haziran günü çıktık yola. Karım ve ben. Elimizde Seferis'in 1953 baskısı, bulunmaz olmuş kitabının fotokopyaları. Geçtiği yollardan geçip izini süreceğiz; üç günlük simgesel bir gezide adım adım peşinden gideceğiz, kayalara, kovuklara tırmanacağız, fotoğraf çekeceğiz. Bir gün sonra da Enis ve F.T. gelecekler Ürgüp'e. Üç gün de onlar kalacaklar. En azından akşamları birlikte olacağız, bir rakı sofrasının çevresinde. Günden, gördüklerimizden, Kapadokya'dan, şiiirden, doğadan, sessizlikten söz açacağız. Enis, Kapadokya'nın kozmik çağrışımlar yapan o şaşkınlık verici doğası üstüne bir şeyler yazmayı düşünüyor. Benim de Seferis'in, çevirisini yeni bitirdiğim kitabının Türkçe baskısı için fotoğraf çekmem gerekiyor; karanlık kaya kiliselerinde hayalet freskoları fotoğraflayacağım, başka bir zamanın duvar resimleri önünde uzun uzun duracağım, ışıklarını gölgelerini, yansımalarını gözleyeceğim. Ama işin asıl heyecan verici yanı, üç gün boyunca bu büyük ozanın izi üstünde yürümek olacak. O günden bugüne kalanlarda ve kalmayanlarda; doluluklarda ve boşluklarda...

Seferis, Ankara'da Yunan elçiliğinde çalıştığı sırada yapmış bu Kapadokya gezisini. Fransızca yazdığı "Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç gün" adlı kitap da Atina'daki Fransız araştırma kurumu tarafından 1953 yılında yayınlanmış. Sanırım sonra da

Yunancası basılmış. Enis Batur, yıllar önce dikkatini çeken bu kitabı aramadık yer bırakmamış ama dehşetli bir kitap avcısı ve sahaf kurdu olduğu halde ne İstanbul'da, ne de Paris'te bulamamış. Sonunda bir başka kitap kurdu, Arap asıllı Fransız yazar Timour Mouhiddin, kitabı Atina'da bir kitaplıkta buldurttu, kopyalattı ve Enis'e yolladı. Yayınevinde bir akşamüstü Enis, kopyaları bana uzatıp "çevirir misin?" dediğinde, gözümü kırpmadan "evet"i bastırdım ben de. Ve bu küçük serüven böyle başladı. Seferis'le sayfalar boyu bir iki ay; Seferis'le Kapadokya'da üç gün, üç gece...

"Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün", Seferis'in ünlü günlüğünün tekniğiyle yazılmış ama –içerdiği düşünce ve sanat tarihi gözlemlerinin bir günlük kapsamını aşar boyutlara ulaşması nedeniyle olsa gerek– günlüğün dışında oluşturulmuş bir kitapçık. Ozanın çektiği siyah beyaz fotoğraflarla da resimlenmiş. Asıllarını ele geçiremediğimiz için ne yazık ki bu fotoğrafları baskıda kullanamadık. Çeviriyi yaptıktan sonra benim yolları düşmemin asıl nedeni de bu oldu. Ve elinizdeki kitabı, özgün baskıdakine benzer bir yaklaşımla resimlemeye çalışan fotoğraflar, bu üç günlük gezide çekildi.

Seferis'in Kapadokya kaya kiliselerindeki freskolarla ilgili (çoğunlukla –kendisinin de söylediği gibi– Jerphanion'dan kaynaklanan) gözlem ve kanılarına günümüzün sanat tarihçileri ne ölçüde katılırlar, bu düşüncelerin bilimsel değeri nedir bilmiyorum. Öte yandan Kapadokya'yla ilgili sayısız kitabın yazıldığı, çeşitli dillerde, şık baskılı, güzel fotoğraflarla donanmış kitapların yayınlandığı günümüzde, Kapadokya'nın çok küçük bir bölümünü, o da aceleyle gezebilmiş birinin izlenimlerinin değerini kestirmek kolay değil. Buna karşılık anlatının 50'li yılların başına, artık pek tanımadığımız bir döneme uzanması ve Seferis gibi büyük bir ozanın elinden çıkması, işin rengini değiştiriyor.

İlk sayfalardan başlayarak eski, unuttuğumuz bir Anadolu açılıyor önümüze. Henüz turist akınlarına, istilaların bu en düzeysizi ve en korkuncuna uğramamış, çiğnenip bozulmamış bir Kapadokya. Gizini, gizemini koruyan bir evren; göç, yıkım, acı izleri taşıyan bir doğa ve uygarlık tansıdığı. Ve ozan, bu evrenin sarp, ıssız patikalarında sanattan, tarihten, şiirden, resimden söz

açıyor sayfalar boyu. Doğa, insanlar, kutsallıklar, yok olmalar üstüne konuşuyor. Kapadokya'yı anlattığı kadar –tüm günlüğünde yaptığı gibi– açık ya da kapalı, kendini anlatıyor bana sorarsanız. Sanata, yaşama, uygarlığa bakışını, evreni ele alış biçimini ve incedelikli ozan duyarlığını scriyor gözlerimizin önüne. Kaya anıtları, duvar resimleri, sanki bahane!

Samih Rifat
Eylül 1994

.

Uyarı

Yolculuğum sırasında her yönüyle benzersiz, tek bir kılavuzum oldu: Cizvit tarikatından GUILLAUME DE JERPHANION'un yapıtı, *Les Eglises Rupestres de Cappadoce* (Kapadokya Kaya Kiliseleri) Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris (Cilt 1, birinci bölüm 1925; ikinci bölüm, 1932; cilt 2, birinci bölüm, 1936; ikinci bölüm, 1942; ve fotoğraflar, planlar, haritalardan oluşan, toplam üç zengin cilt). Olağanüstü bir bilim, eleştirel düşünce ve Hıristiyanlık inancı anıtı bu yapıt. Dile getirdiğim eleştirel ve tarihsel görüşleri, her şeyden önce ona borçluyum; bu görüşleri doğrulamak, denetlemek için de yine ona başvurmak gerekir. Yazdığım sayfalarda *kılavuzum* sözcüğüyle anıyorum onu. Kesin göndermeler yapmıyorum; yalnızca ender durumlarda ayraç içinde, onun haritasına gönderen şapel numarasını veriyorum.

Genellikle sözünü ettiğim yerlerin antik adlarını kullanmak daha kolay geldi bana; kiliselerin adlarıysa sözcüğü sözcüğüne çevrildi. Aşağıda, okuyucuya yardımcı olmak amacıyla –yolcuya diyebilmeyi yeğlerdim– bunların karşılığı Türkçe sözcükleri veriyorum.

Halys: Kızılırmak
Aravissos: Arapsun

Sovessos: Suveş (şahinefendi)
Tamissos: Damsa
Prokopi, Aziz Prokopios: Ürgüp
Korama: Göreme
Matiani: Maçan (Avcılar)

KAPADOKYA
KAYA KİLİSELERİNDE ÜÇ GÜN

Prokopi. Cuma, Temmuz 1950.

Ankara'dan otomobille, saat 7.15'de ayrıldık. V.'ler bizimle. J. dün bir ciple yola çıkmıştı. Bu öğleüstü burada bekleyecekti bizi.

Sürüp giden çıplaklığında Anadolu yaylası. Saat 9.15; yüz kilometre yol yaptık. Halys, suları kızıla çalan, geniş bir nehir. Selçuklu yapısı, büyük bir köprüden geçtik; sevimli bir asimetrikliği olan görkemli bir yapı: ana kemerin bir yanında çift sıra küçük tonozlar var, öbür yanındaysa tek sıra. Bir an Konya'yı düşündüm; içinde Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin yattığı türbenin üçgen biçimli, mavi külahını. V., onun şiirlerine yerleştirdiği Rumca dizeleri çözmeye uğraşiyor. Günün birinde, düşmanlarının, Arapların, Selçukluların, Bizans'ı düşünlerinde nasıl canlandırdıklarını incelemek isterdim. Bu kış okuduğum, Binbir Gece Masallarındaki Ömer-el-Neman öyküsü beni çok etkiledi. Konstantinia (Konstantinopolis) krallarından söz ediyor bu öykü; geleneklerini, göreneklerini alaya alıyor; Hardovios adıyla andığı bir Kayseriya kralından söz ediyor –sanırım Andronikos adının bozulmuş biçimi bu–, ve onun olağanüstü güzellikteki kızından. Güzel olduğu kadar korkunç bir savaşçı bu kız ve şato niyetine bir manastırda oturuyor. Gittiğimiz yer, baştan başa *Digenis* 'le dolu.¹ Günün birinde Digenis'i ötekilerle, sınırların ötesindekilerle karşılaştırmak isterdim.

Sanırım monolitler² bölgesine girdiğimizden bu yana başka

hiçbir şeye dikkat etmedim; arabayı ben kullanıyordum. Saat 11.30: Kırşehir. Saat 13: Mucur'dan sonraki yol çatalı. Burada Kayseri'ye giden karayolundan ayrılıyor, sola, Avanos yönüne sapıyoruz. Birkaç kilometre sonra Hacı Bektaş'a geliyoruz; aynı adı taşıyan kişiye, Bektaşilerin, dolayısıyla da Yeniçerilerin pîrine adanmış kutsal hac yeri. Yol zorlaşıyor: baştan başa çukur, sel yarığı; kışın geçilmez olsa gerek. İki kez yolumuzu şaşırdık ve geri döndük.

Kapadokya manastırları bölgesi, ters bir ikizkenar üçgene benzer ve Kayseri'yle Erciyeş'in batısına düşer. Bugüne dek gördüğüm dağların en zariflerinden biridir bu sönmüş volkan. Yamaçlarının hafif eğrilerle ve simetrik bir biçimde zirvede bitişini her gördüğümde, bir tür sevinç duyarım içimde. Bu denli yalın bir biçimin, sözünü edeceğim tuhaf görünümü yaratması, bana şaşırtıcı gelir.

Bu üçgenin tabanı –iyice sadeleştirirsek– kuzeyde, aşağı yukarı Kızılırmak'ın yatağıyla çakışan, Suçsum'dan sonra doğuya yönelen, batıdaysa Aravissos'da –kuş uçuşu, yaklaşık yüz elli kilometre ötede biten bir çizgidir. Üçgenin tepesi, güneyde, Soğanlı vadisinde, tabana dik çıkılacak bir çizginin üstünde, yaklaşık elli kilometre aşağıdadır. Yükseklik, neredeyse tüm bu bölge için 1.000–1.200 m. dolaylarındadır. Üçgenin merkezinde, biraz kuzeyde Aziz Prokopios vardır; Bilge Leon'un piskoposluk listelerinde adı geçen, Mübadele'den önceki adıyla Prokopi. O zamana dek –sanırım şimdi de öyle–, önemli bir kasabacıktı. Yörenin ticaret merkeziydi, yirmi ya da otuz bin nüfusu vardı. Çoğu da Rum'du bunların.

Monolitler bölgesi, çehresini yoksul Gemel köyünden sonra –bu adı doğru duymuşumdur umarım– göstermeye başlıyor. Ansızın insanı çarpansa, şimdiye dek gördüğüm, topraktan yapılmış boz evlerin oluşturduğu başka Anadolu köyleriyle buraların farkı. *Mimarlığın* farkı. Zengine benzer kimse görmedim, ama evler, düzgün kesilmiş beyaz taş bloklardan yapılmıştı ve cephelerindeki küçük sütunlarla, taşa oyulmuş süsleme örgeleriyle hoş çizgiler taşıyordu. Sanatı yapan şeyin, büyük ölçüde malzeme olduğunu düşünmüşümdür sık sık. Bu yöre köylülerinin evleri, buna iyi bir örnek. Bölgenin ahşabı yok (ahşap sıvayı,

harcı çağırır), ama Erciyeş'in yumuşak, işlenmesi çok kolay benzer *tüf*'ünü sunuyor insanlara. Kılavuzumun da gözlemediği gibi, yapıda ahşap kullanma olanağının her ortaya çıkışında bu bölge mimarlığının bozulduğunu düşünmek şaşkırtıcı geliyor bana.

Saat on altı otuz. Avanos'tayız ve Halys'i bir kez daha geçiyoruz. Burada çok daha güçlü bir biçimde, mimarlık açısından değişik bir dünyaya girdiği duygusuna kapılıyor insan. Ne yazık ki daha yakından bakmak için duramıyoruz. Gece olmadan J.'yi bulmamız gerek. Direksiyonu V.'ye bıraktım ve pencereden bakıyorum. Toprak, kuru derelerle yarık yarık. İnsanların çizdiği bir yolu mu, yoksa bir sel yatağını mı izliyoruz belli değil. Yeni bir iklimin, henüz kristalleşemeyen ilk izlenimleri. Her an eriyip sizi yutabilecek bir mekânda hareket ettiğimiz duygusunu alıyorsunuz. Kumdan bir toz; taşsa, hafif ve kolayca ufanıyor. Onu bir yüz gibi kırıştıran erozyon izlerine bakınca parmakla kolayca kırılabilir gibi geliyor insana. Sonra da başınızı kaldırıncaya Erciyeş'in o uçsuz bucaksız, karlı tepesi çarpıyor gözünüze ve dünyanın ne denli değişken olduğunu görmenin gerçekten tuhaf olduğunu düşünüyorsunuz.

Bir saat daha yol alıyoruz. Ve işte insan aklının alabileceği en şaşkırtıcı biçimlerin ortasındayız şimdi. Olabilecek tüm sivrilik biçimleri: diş, çivi, köşe, ege, testere, bıçak, hepsi de olağanüstü boyutlarda, parçalanmış, kırılmış, karmakarışık, taşlaşmış, sarıyor çevremizi. Anlatılmaz bir toprak parçalanması bu; her yanda, her türden monolitler dikili, kimilerinin tepesinde kayadan külahlar var; renkleri bir sel yatağından ötekine geçtikçe değişiyor, kimi zaman beyaz, kimi zaman pembe, ya da hafif bir yeşil.

Prokopi. Saat 17.30. Köyün tepesinde büyük bir kaya; her yanı delik deşik, boş bir arı kovanına benziyor. Kuzeyden gelirken tepesine dek, bütünüyle yamaçlarına oyulmuş ya da bir cephesi aynı taştan inşa edilmiş evler görüyoruz. Çoğunda yaşanıyor gibi. Birkaçı boş, yıkık; artık kullanılmayan bir kapacak yığını gibi içini gösteriyor. Kayanın çevresini dolaştık, merkezdeki meydana durduk ve orada bizi bekleyen çipi gördük.

Dükkanlarıyla, kahveleriyle, sıradan bir kasabanın alışılmış

yaşamı. Ansızın bir boşluk duygusuna kapılıyor insan, bin delikli kayanın peri masalından uzakta, sanki bir kilometreler ve yüz-yıllar uçuşurumu sizi yutmuş gibi.

Geceyi geçireceğimiz handa eşyalarımızı bıraktık; sessiz otobüslerin dizili durduğu bir iç avlusu bulunan, küçük bir yapı bu. Çabucak elimizi yüzümüzü yıkadık. Ulu kavak ağaçları altında, radyoların avazı çıktığı kadar bağırıldığı bahçede bir fincan kahve içmeye gidiyoruz. Sonra da J.'nin cipine biniyoruz; doğru Korama'ya!..

Yirmi dakikalık bir yol; yaklaşık beş kilometre. Hep aynı düşsel manzara. Kuru bir sünger gibi, kocaman oyukların yiyip bitirdiği koniler ve dişler. Hava henüz aydınlıkken Tokalı Kili-se ve Elmalı Kilise'yi görecek zaman buluyoruz. Sonra geri dönüyoruz; lokantaya gidiyoruz. Yiyecek bulmak zor. Pazara kadar oruç günleri: Bayram. Temmuzdayız ama yine de hava serin. Gece üstümüze bir yün battaniye almak zorunda kaldık.

Cumartesi.

Akşamki kahvenin kavak ağaçları altında kahvaltı ettik ve hemen Korama'ya doğru yola çıktık. Çantalarımızı, bekçi İsmail'e bıraktık. Çok sevimli, yaşlı bir adam bu İsmail. Zevk sahibi olduğunu gösterip kayadan oyulma –kim bilir? belki de Aziz Basileios zamanından kalma– kare biçimli iki odayı kendine göre düzenlemiş. Bu odalardan birini, en resmî olanını, tüm dünyadan büyük politikacıların portreleriyle (aralarında İoannis Metaxas'da var) ve Amerikan dergilerinden kesilmiş renkli resimlerle süslemiş. Bu ıssızlıkta, duvarlarını süslemeye hâlâ özen gösteren tek kişi o gibi geliyor bana. Sakladığı imza defterlerinin sayfalarını karıştırdık. Yılın iyi zamanlarında epeyce ziyaretçi geliyor belli ki; tahminlerin de ötesinde. İsmail, Prokopi'den Matiani'ye giden yoldaki devinimi, taraçasından rahatça izleyebilmek için seçmiş bu yeri. Bir kaplumbağanın bile gözünden kaçması olanaksız. Bizi karşıladığında buraların efendisi gibiydi.

Taraçasının kıyısında bir an oturduk. Önümüzde o çılgın manzara yayılıyordu, anlaşılmaz oyuncaklarla dolu bir yayla gibi. Doğa etkenleriyle ya da insan eliyle işlenmiş, her türden, her biçimden taşlar. Delinmiş, suyla kemirilmiş, kayaya kazılı kapı

ve pencerelerle oyulmuş, boşaltılmış taşlar. Kimi zaman yıkık dış duvarlar, karmakarışık bir manastırın hücrelerinde, dolambaçlı mekânlarında gözlerimizi teklifsizce gezdirmemize izin veriyor. Şu son zamanların yıkımlarının bildik utanmazlığıyla karnı deşilmiş evler anımsıyorum. Toprağın yazgısının istediği yıkımlar; insan yazgısının istediği yıkımlar. Kış suları, kaya boşluklarını dolduruyor, donuyor, genişliyor ve taşı çatlatıp parçalıyor. İnsan sürüleri kimi zaman çekirgeler gibi yayılıyor, her şeyi yok ediyor. Böylece yanibaşımda, yaşamın ve ölümün çarkı dönüyor.

Yazın ortasındayız ve hava, Galatia'nın³ kurak bölgelerinde hiç hissetmediğim kadar taze ve diri. Artan ışık, konilere ve ağır kaya perdelerine hafif gri, pembe, altın renkleri çalıyor. Gökyüzü hayranlık verici bir mavilikte. Az ötede küçük bir taş kubbenin kalıntıları, bir elin avucu gibi tatlılıkla, solmuş bir atlı Aya Yorgo freskosunu koruyor. Oraya buraya dağılmış, azıcık toprak bulduğu, o beyaz Kapadokya toprağını bulduğu yerde tutmuş armut ağaçları, balkabakları, kayısılar, asmalar. Burada bitki örtüsü pek yoğun değil. Kılavuzumun fotoğraflarına ve betimlemelerine göre çok daha azalmış gibi geldi bana. İsmail, eskiden buralarda çok iyi bir su olduğunu ama yolunun değiştirilip Propoksi'ye akıtıldığını söyledi. Yine de kayısıların yoğun sarısı, garip bir canlılık veriyor bu mezarlık görünümüne.

Bir sigara yaktım ve şu tuhaf düşünce geldi aklıma: "Madem *hâlâ* bir kibriti üfleyebiliyorsun, dünya senin demektir." Sonra da düşüncelerim, ben farkında olmadan yön değiştirdi; alçak sesle mırıldanıyorum:

"Basileios Digenis, şaşırıcı Akritas,
Her zaman dipdiri gülü Kapadokyalıların
Yürekliliğin tacı, gözüpekliğin başı..."

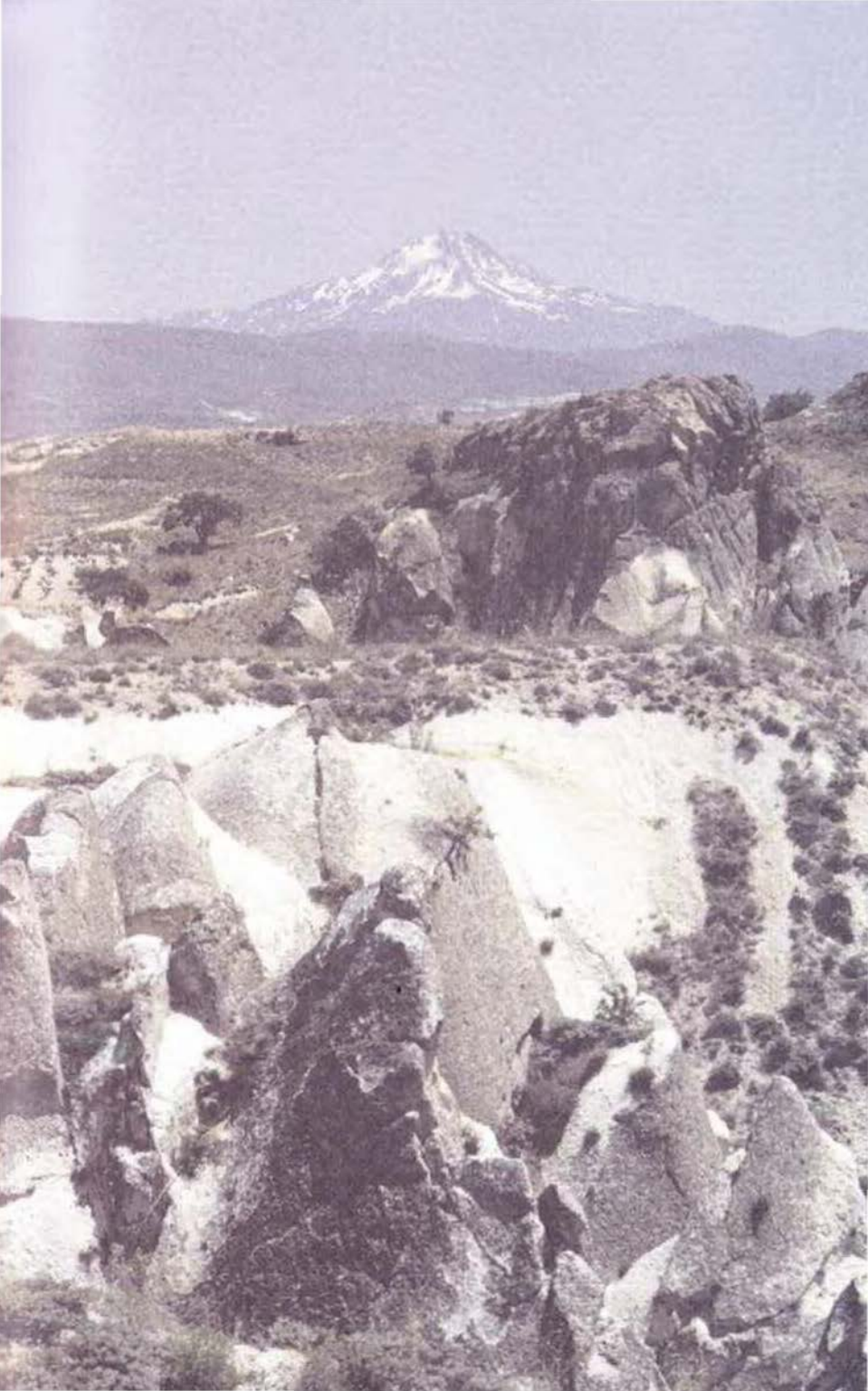
Hâlâ ne görme olanağımız varsa, onları görmeye gittik.

Herhalde çok şey kaçırmışım. Yalnızca Korama bölgesinde, Kılıçlar Vadisi'nden Matiani'ye, beş kilometre çapında bir alanda, kılavuzumun bütün anlattıklarını görmek için on gün

yeter mi bilmem. Ustelik dik kayalara tırmanmak için malzemeniz olması gerekli. İşte toprağın yüzünde bir delik: giriyorsunuz, sütunlarıyla, baştanbaşa fresko kaplı tonozları ve kubbeleriyle koskoca bir kilisede buluyorsunuz kendinizi. Ve biliyorsunuz ki altınızdaki kaya, başka oyuklarla dolu; içinde tüm bir manastırı barındırıyor. Çıkıyorsunuz; gözlerinizi kaldırıyorsunuz ve karşınızdaki kayada, tüm ön yüzü yıkılmış bir narteks⁴ görüyorsunuz; Bakire Meryem'i, Başmelek'leri, tonozlu odacıkları, boyalı Malta haçlarıyla, tıpkı bir uçurtma gibi tepeden size bakıyor. Sivri taşların tepesindeki kartal yuvalarına benzer, kayaya oyulmuş, sayısız mağara da cabası.

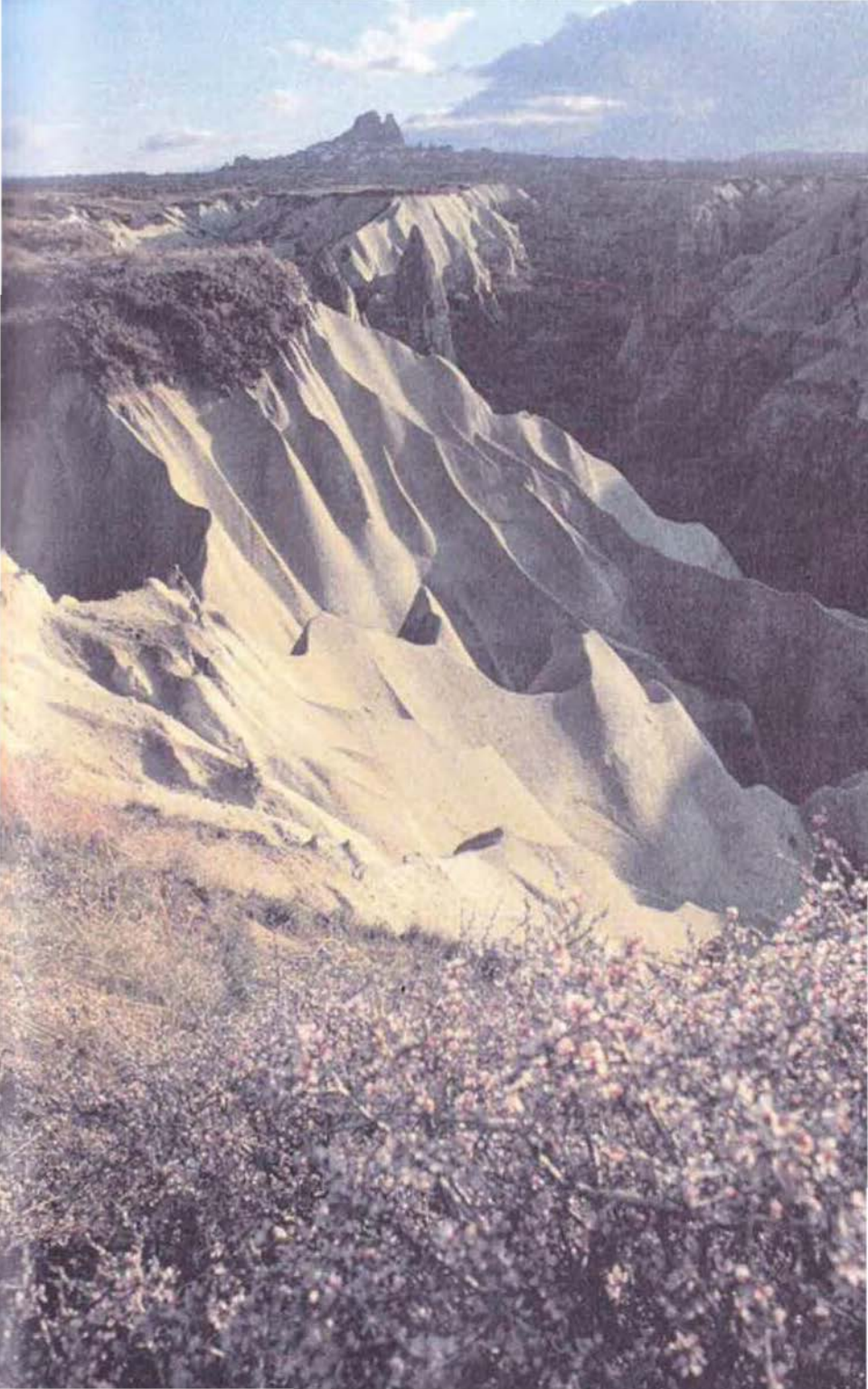
Mağaralarda yaşamak, bu yörelerde çok derinlere kök salmış bir tür içgüdü olmalı. Bu nedenle de İkonakırııcılardan kaçan Aziz Basileios keşişlerinin büyük bölümü Güney İtalya'da yerleşince hemen yeraltına ya da kayaların içine kiliseler kazdılar ve duvarlarını resimlerle kapladılar. Buradaysa mağara yaşamını, bu akınlar, yağmalar ve değişken egemenlikler kavşağının koşulları dayatmıştı. Bunu duvarlarda, kapalı kapıları destekleyen güvenlik kirişinin oturduğu, Γ biçimli kocaman yuvaları gördüğünüzde kesin olarak anlıyorsunuz. Ama daha çok, manastırın girişlerini kapatmak için yuvarlanan, dev boyutlu değirmen taşlarını gösterdiklerinde. Büyük manastırlardı bunlar. Gördüğüm bir yemekhanede –ki masa, oturma sıraları, yunaklar, kapacak konacak duvar oyukları, hepsi de taştan oyulmuştu–, kırk ya da kırk beş kişi, rahatça bir arada oturabilirdi.

Buraya kimi ayrıntıları not ediyorum.

1. Erciyeş'in Kapadokya'dan görünüşü. *"Bugüne dek gördüğüm dağların en zariflerinden biri. Yamaçlarının hafif eğrilerle ve simetrik bir biçimde zirvede bitişini her gördüğümde, bir tür sevinç duyuyorum içimde."*
2. Uçhisar. *"Bin delikli kayanın peri masalı..."*
3. Kapadokya'da doğa. *"Her an eriyip sizi yutabilecek bir mekânda hareket ettiğinizi duygusu..."*

4. Ürgüp'te bir ev. "Bütününüyle yamaçlara oyulmuş ya da bir cephesi aynı taştan inşa edilmiş evler..."
5. Ürgüp'te bir ev. "Ansızın insanı çarpansa, şimdiye dek gördüğüm, topraktan yapılmış boz evlerin oluşturduğu başka Anadolu köyleriyle buraların farkı. Mimariğin farkı."

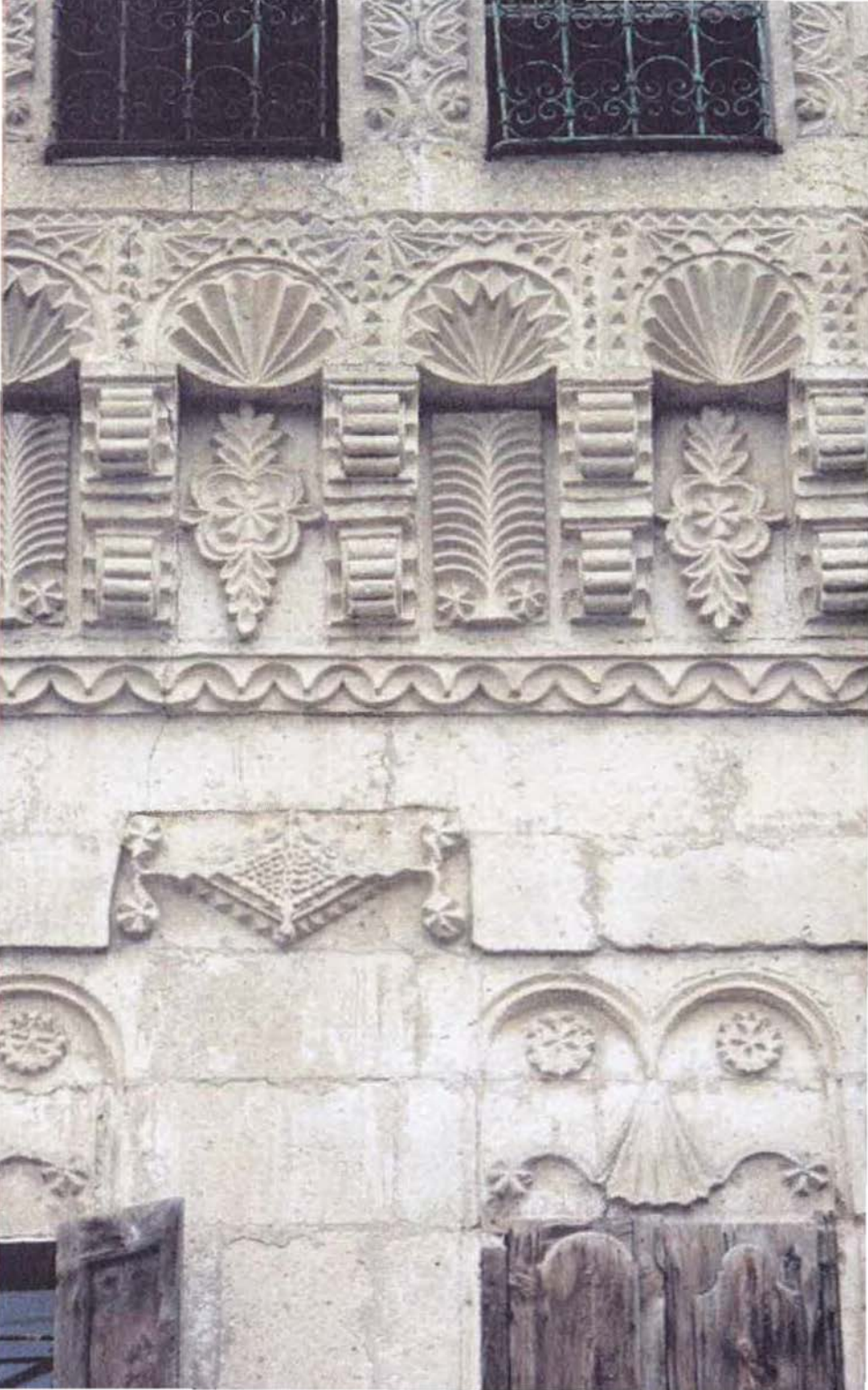

6. 7. Ürgüp'te evler. Sanatı yapan şeyin, büyük ölçüde malzeme olduğunu düşünmüşümdür sık sık. Bu yöre köylülerinin evleri buna iyi bir örnek. Bölgenin ahşabı yok (ahşap sıva, harcı çaktırır), ama kireciğin yumuşak, işlenmesi kolay tıfşünü sunuyor insanlara."

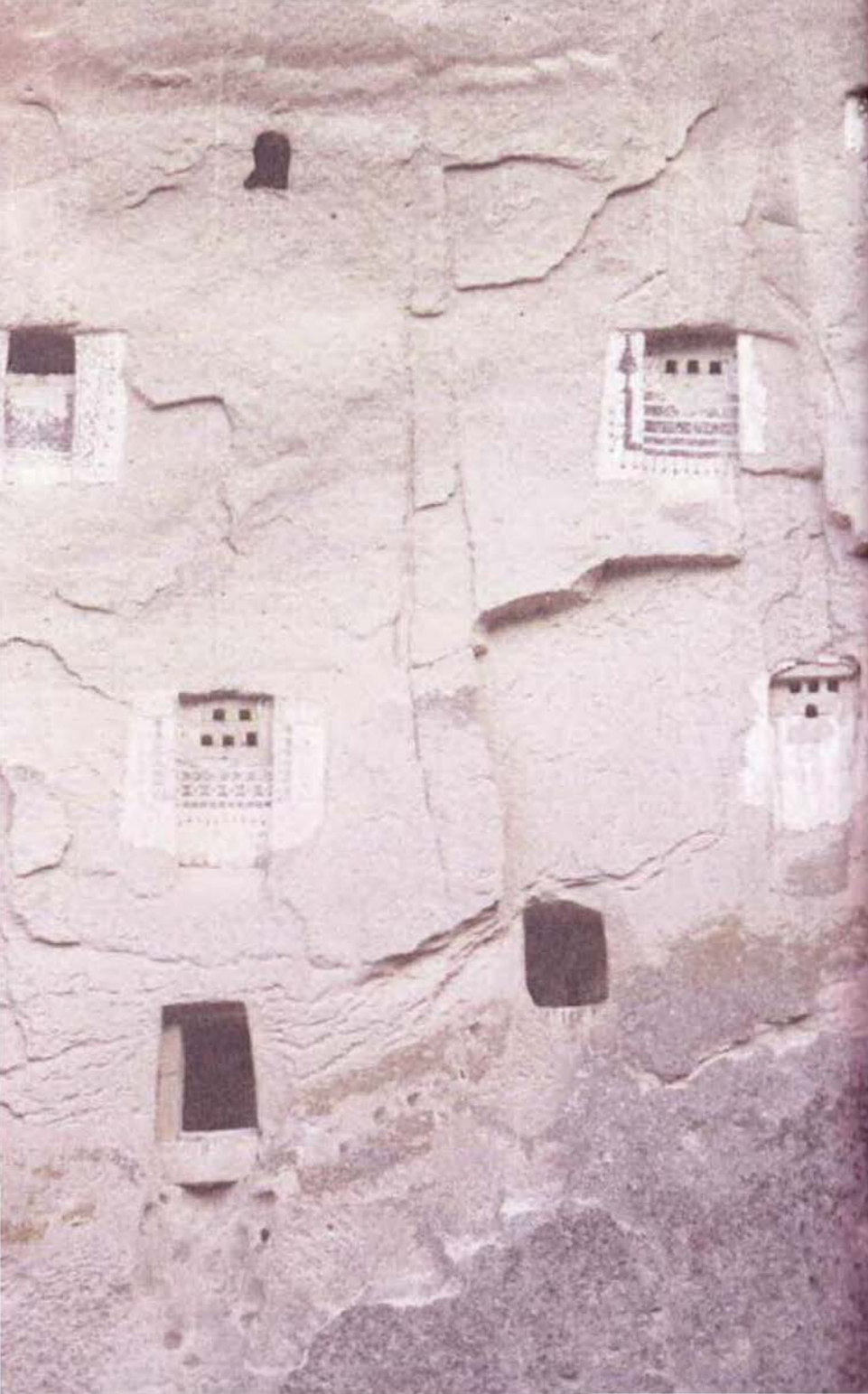

8 - 9. Sinassos'ta evler. "Güneye doğru inerken, sessizce patikalardan yürümek istedim: Sinassos, Arkhangelos, Tamissos, Sovessos...ta Potamia'ya kadar."

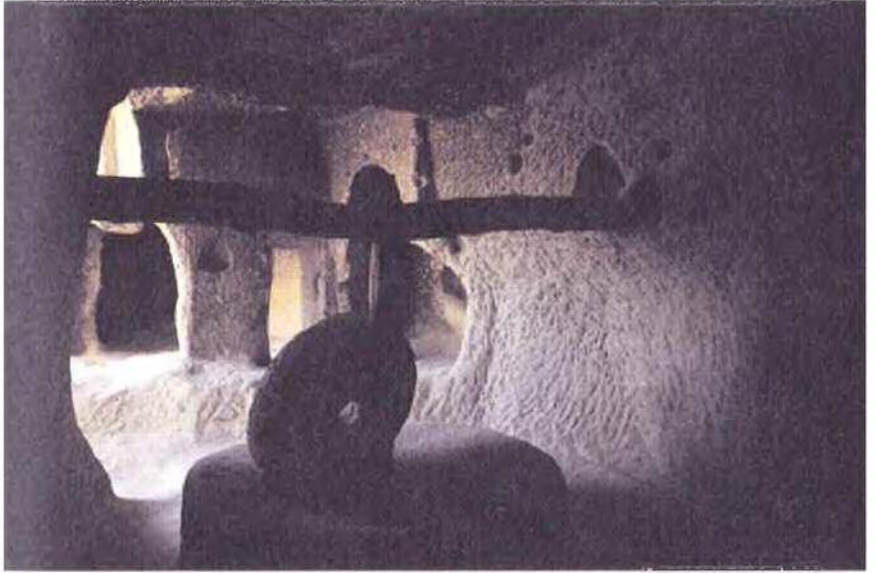

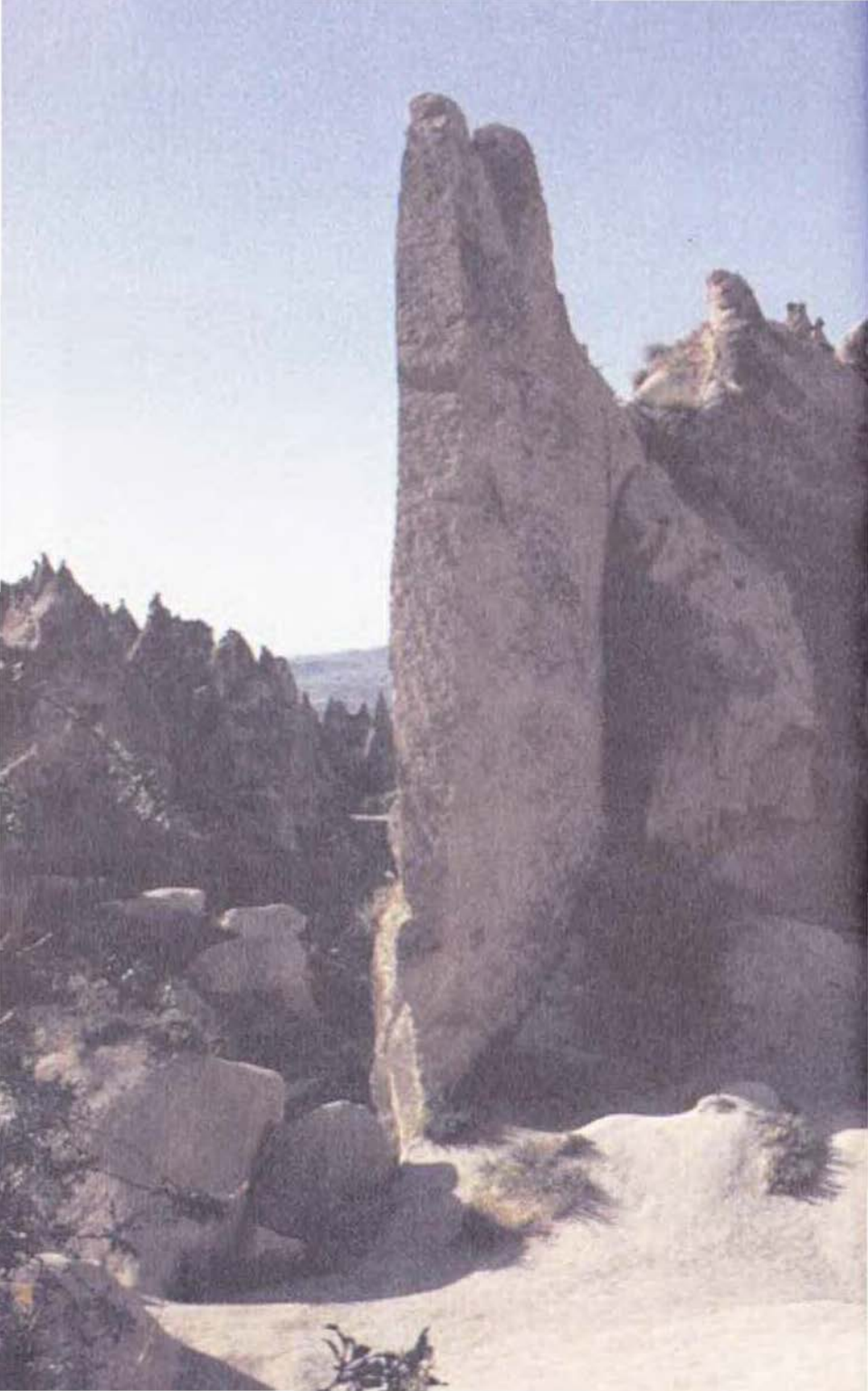
10. Sinassos. *"Cepheler de küçük sütunlar, taşa oyulmuş siisleme örgeleri..."*
11. Zelve, Üzümlü Kilise; Seferis'in söz etmediği kiliselerden biri. *"Mağaralarda yaşamak, bu yörelerde çok derinlere kök salmış bir içgüdü olmak."*

12. Zelve'de güvercinlikler. *"Kayanın içinden güçlü uçuşular geliyor, denizin uzak böğürüsü gibi."*
13. Zelve, değirmen. *"Gözkapaklarını yarı kapayınca, Rum keşişlerinin uçsuz bucaksız gömütlüğünün sanki yeniden yaşadığını duyumsuyor insan."*
14. Zelve Vadisi.
15. Zelve, şapel. *"Burada mağara yaşamını, bu akınlar, yağmurlar ve değişken egemenlikler kavşağının koşulları dayatmıştır."*

1. Şapeller

Sayıları çok fazla. Ve sanırım, daha tanımadığımız bir sürü var bunlardan. Bu uçsuz bucaksız güvercinlikte her delik, en azından bir şapel ya da bir keşiş hücresi. Şurada Aya Barba'nınki gibi işlenmiş bir kapı, az ötede acemice kırmızı çizgilerle yapılmış silik resimler gördükçe heyecanlanıyor insan. Bu çizimlerde iki kez bir horoz tasviri gördüm. Bu tasvire daha önce İstanbul'da da rastlamıştım. İnanılması zor bir masalla açıklamışlardı bana.

Aya Barba şapeli, büyük bir taş tepeciğin içinde oyulu. Solunda, sanki kocaman bir köpekdişi yükseliyor. Küçük cephesi, çıkıntılı bir üçgenin içine yerleştirilmiş kapısının sıra kemerleriyle, sağa sola oyulmuş sağır ve daha küçük sıra kemerlerle –daha önce de söylediğim gibi– zariflikten hiç de yoksun değil. Girişte damalı motifler ve toprak rengine boyanmış, başka çizgisel halk sanatı bezemeleri var. Sütunlar ve kubbeler. Dipte Aya Barba ve kargılarıyla ejderi öldüren kutsal atlılar, Theodoros ve Georgios. Okunması zor bir iki yazıt:

ΚΕ (ΚΥΡΤΕ) ΒΟΙΘΙ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ ΣΟΥ...⁵

– Kapadokya keşişlerinin gündelik duası. Kılavuzum iki atlı arasındaki yazıtı, aşağıdaki gibi okuyor:

Κ(ΥΠ)Ε (Β)ΟΙΘΙ ΤΟ(Ν)
ΔΟΥ(Λ)ΟΝ ΣΟΥ

ΦΑ(Λ)IBONA

Π(P) (ΕΣΒΥΤΕΡΟ)N [K(E)] ΑΛΟ-

ΨΥ(X)ON

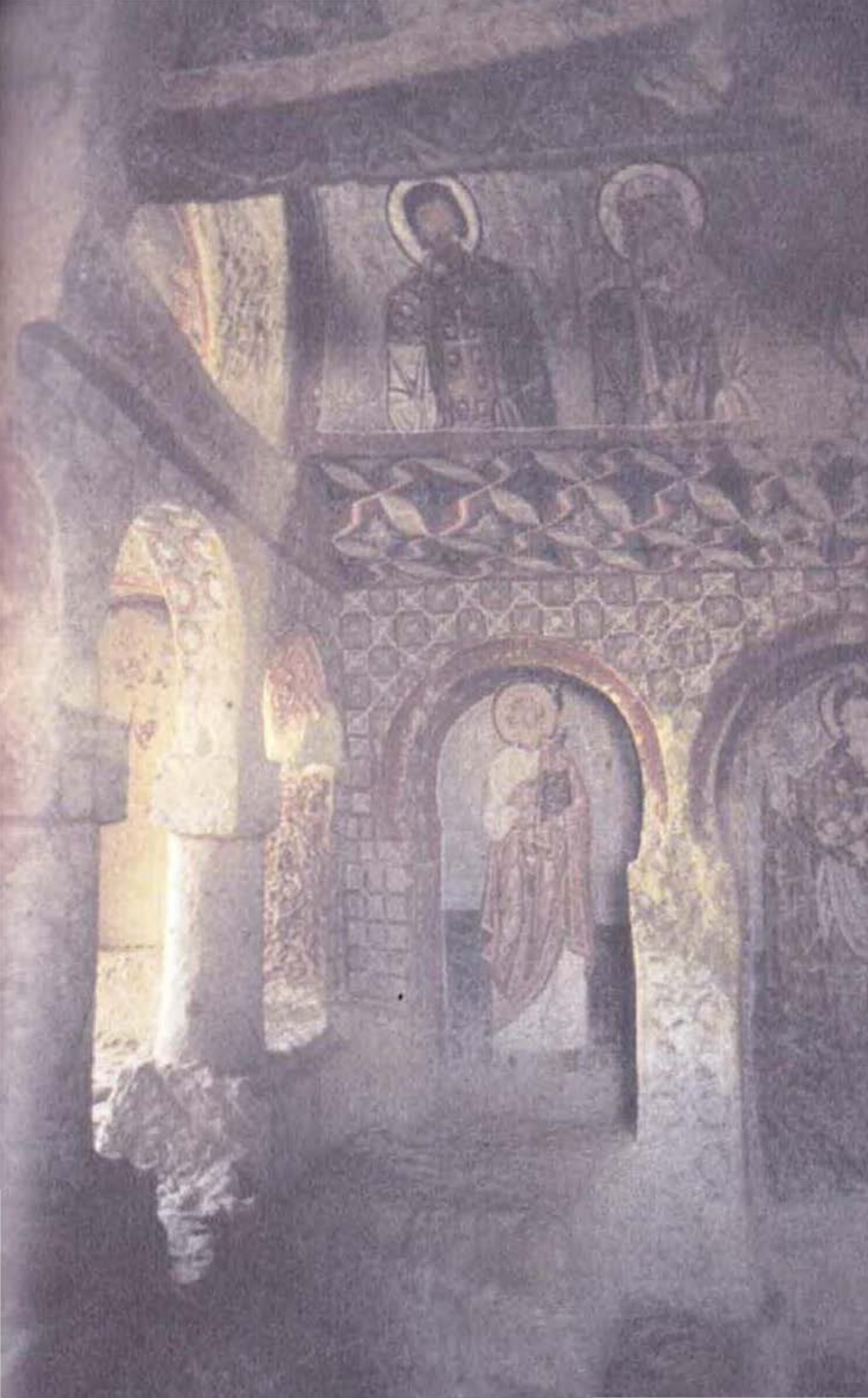
Αλλοψυχος. αλλοφυλος anlamında.⁶

Sunak bölümünde, taştan oyulmuş iki oturma yeri var. İkonostasis⁷ çok bozulmuş durumda.

Şapel 27, küçük bir mezarlık: iki üç tanesi çocuklar için, onu aşkın mezar. Acemice bir çizgisel süsleme. Kılavuzumun söz ettiği yazıtı okudum: KYPIE BOYOH TON AY.O ΣΥ ΜΗΧΑΥΛΗ,⁸ ama Aziz Basileios ve İsa ikonalarından hiçbir iz göremedim. Cephenin sıra kemerleri hafifçecik; kemerlerden birinin üstünde, bir balta vuruşuyla yapılmışa benzer, düşey bir kırık var.

Şapel 28, –ona Aziz Enofrios adını veriyorum–, öncekiyle aynı kayaya oyulmuş. Tonozlu, dar bir geçit yalnızca. Dipte, alınlık tablasında, ayakta duran İsa. Anca beline ulaşan ufacık başışçının önünde koskocaman görünüyor. Öbür ikonalar, tonozun eğri yüzleri üstüne boyanmış. Solda Aziz Konstantinos ve Azize Helena; sonra kırmızı ata binmiş bir Aziz Theodoros ve ejderi mızraklayan, beyaz ata binmiş bir Aziz Prokopios ve işte Aziz Onesimios. Öbür yandaysa Aziz ΕΝΟΥΦΡΙΟΣ'u anmakla yctineceğim; ona başka yerlerde de sık sık rastlamıştım, ama yine de güzel bir keşiş şakası olarak güldürdü beni. Saçı başı ağarmış, uzun sivri sakallı aziz, çırıncıplak; ve avuçlarını "bana dokunma!" der gibi izleyiciye çevirmiş. Önünde, asma yaprağı yerine, kara çevresi testere gibi, sopaya benzer bir kaktüs yükseliyor. Sanırım Kapadokya freskolarını incelerken buna benzer eğlendirici resimlere sık sık rastlayabilirsiniz.

Gördüğüm son şapel, Kılıçlar Kilisesi'nin yanbaşında ve bütünüyle yıkılmış durumda. Ayakta kalmış duvarında, bir şerit üstüne acemi bir elle çiziktirilmiş yazıtı okudum:⁹ ΝΗΚΗΦΟ-ΡΟΣ ΔΟΥΛ (ΟΣ) Χ (ΡΙΣΤ) Ο (Υ). Altta, sol köşede, bir kare içinde çerçevelenmiş, üçgen tabanlı bir haç ve imza: ΓΕΟΡΓΙΟΣ. Kırmızı renkte.

16. Meryemana Kilisesi; Seferis'in Kılıçlar Vadisi'ne giderken büyük olasılıkla önünden yürüyüp geçtiği ama görmediği bir mekân. *"İşte toprağın yüzünde bir delik: giriyorsunuz, sütunlarıyla, baştanbaşa fresko kaplı tonozları ve kubbeleriyle koskoca bir kilisede buluyorsunuz kendinizi."*
17. Göreme; bir şapelin girişi. Motifler, Seferis'in fotoğraflarından bu yana -açıkta olmalarına karşın- hiç bozulmamışlar.
18. Göreme; Şapel 28. "Solda Aziz Konstantinos ve Azize Helena..."

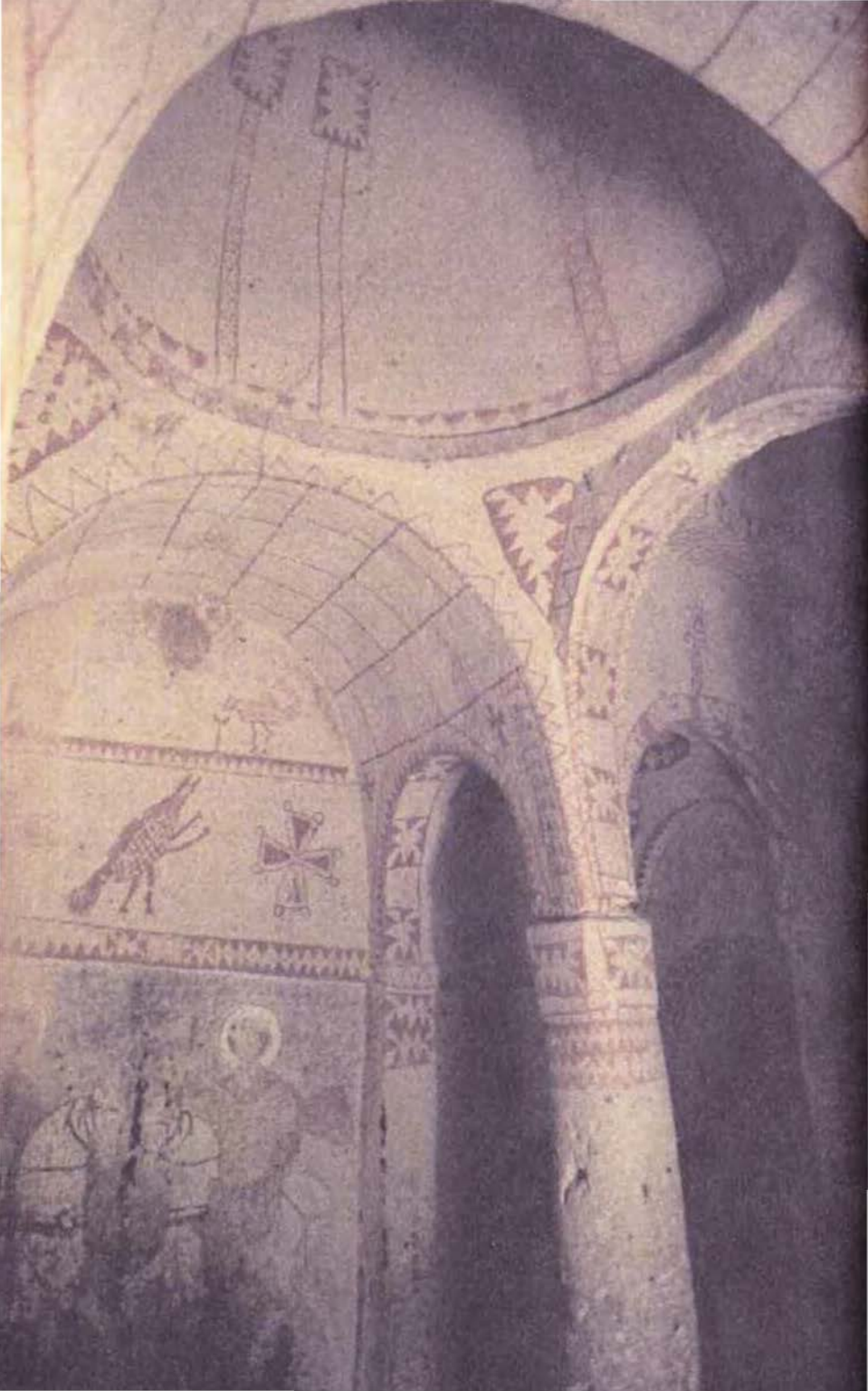

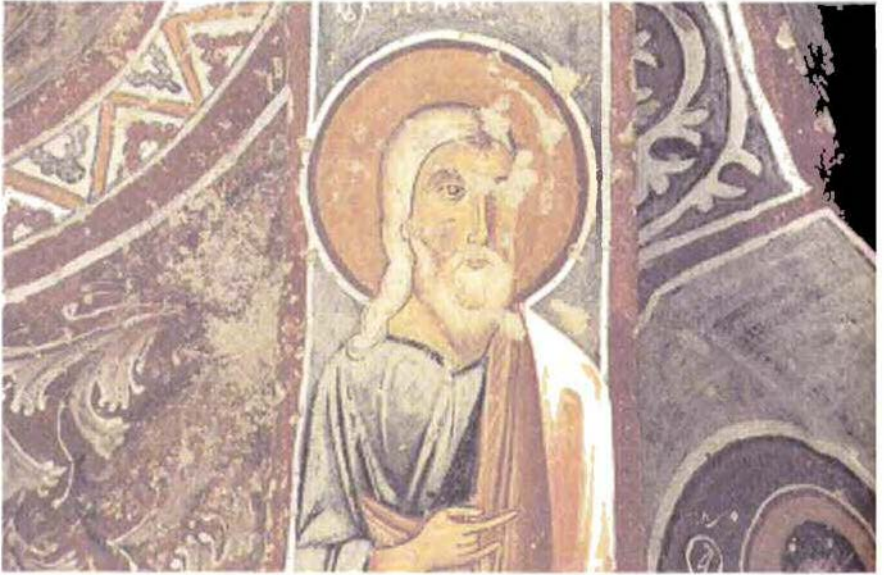
19. Göreme; Şapel 28. "...sonra kırmızı ata binmiş Aziz Theodoros ve ejderi mızraklayan, beyaz ata binmiş Aziz Prokopios."
20. Göreme; Şapel 28. Aziz Enoftrios. "Sağı başı ağarmış, uzun sivri sakallı aziz, çirliçiplak; ve avuçlarını 'hana dokunma' der gibi izleyiciye çevirmiş. Önünde, asma yaprağı yerine, kara çuoresi testere gibi, sopaya benzer bir kaktüs yükseliyor."

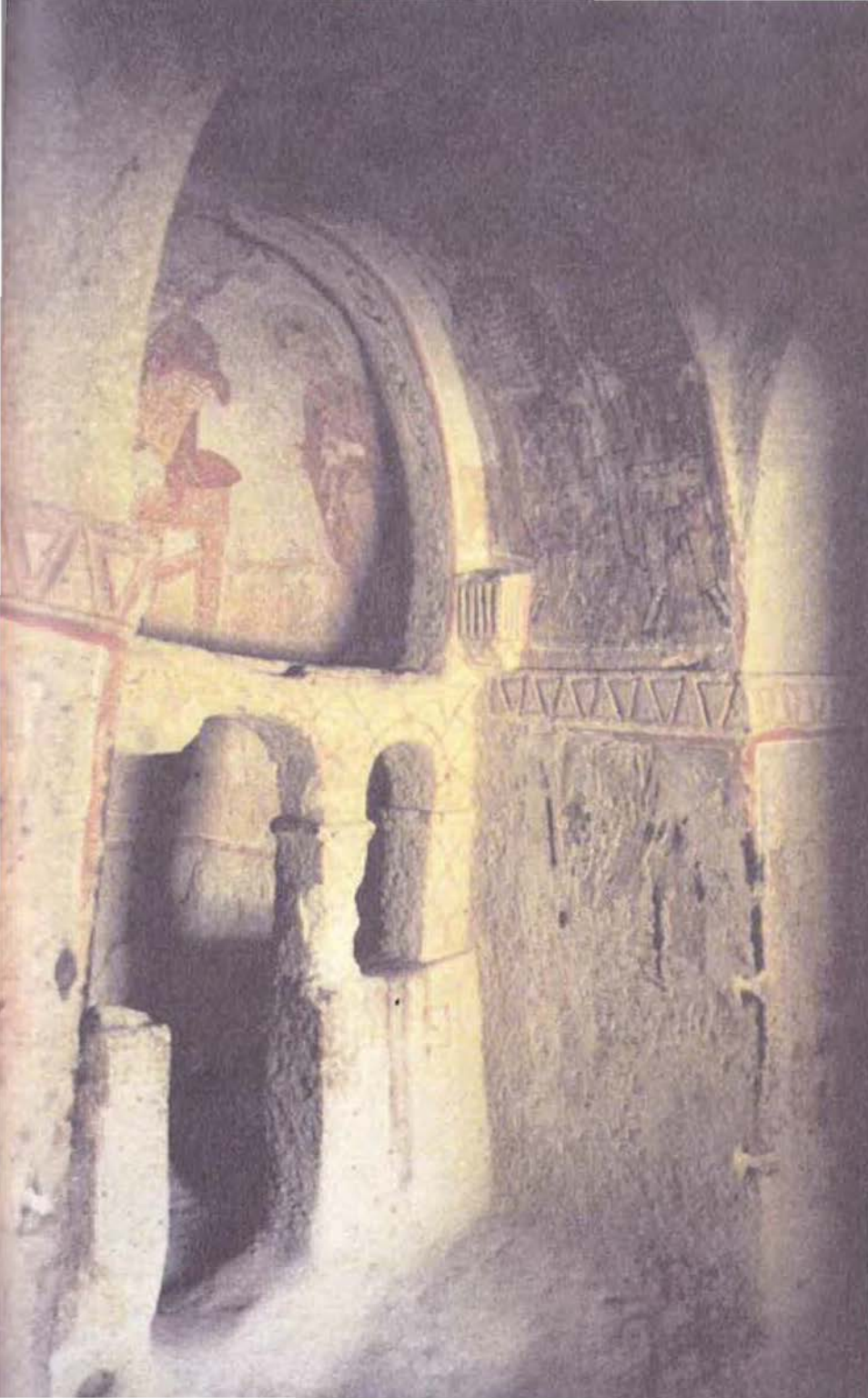

21. Göreme, Aya Barba Şapeli. "Girişte damalı motifler ve toprak rengine boyanmış, çizgisel halk sanatı bezemeleri var. Sütunlar ve kubbeler. Dipte Aya Barba ve kargılarıyla ejderi öldüren kutsal atlar, Theodoros ve Georgios."
22. Göreme, Elmalı Kilise. "Bu yörede bir süre sakin biçimde yaşayabilmeli insan. Gördüklerini bir daha görebilmeli. Oyalanabilmeli, düşünelere dalabilmeli."

23. Elmalı Kilise; freskolardan bir ayrıntı. Kilise bugün yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya ve ziyarete kapalı.

24. Göreme, şapel. "Boş kiliselerden kopmak istemiyorum benzeren o yapışkan yağ ve balmumu kokusu."

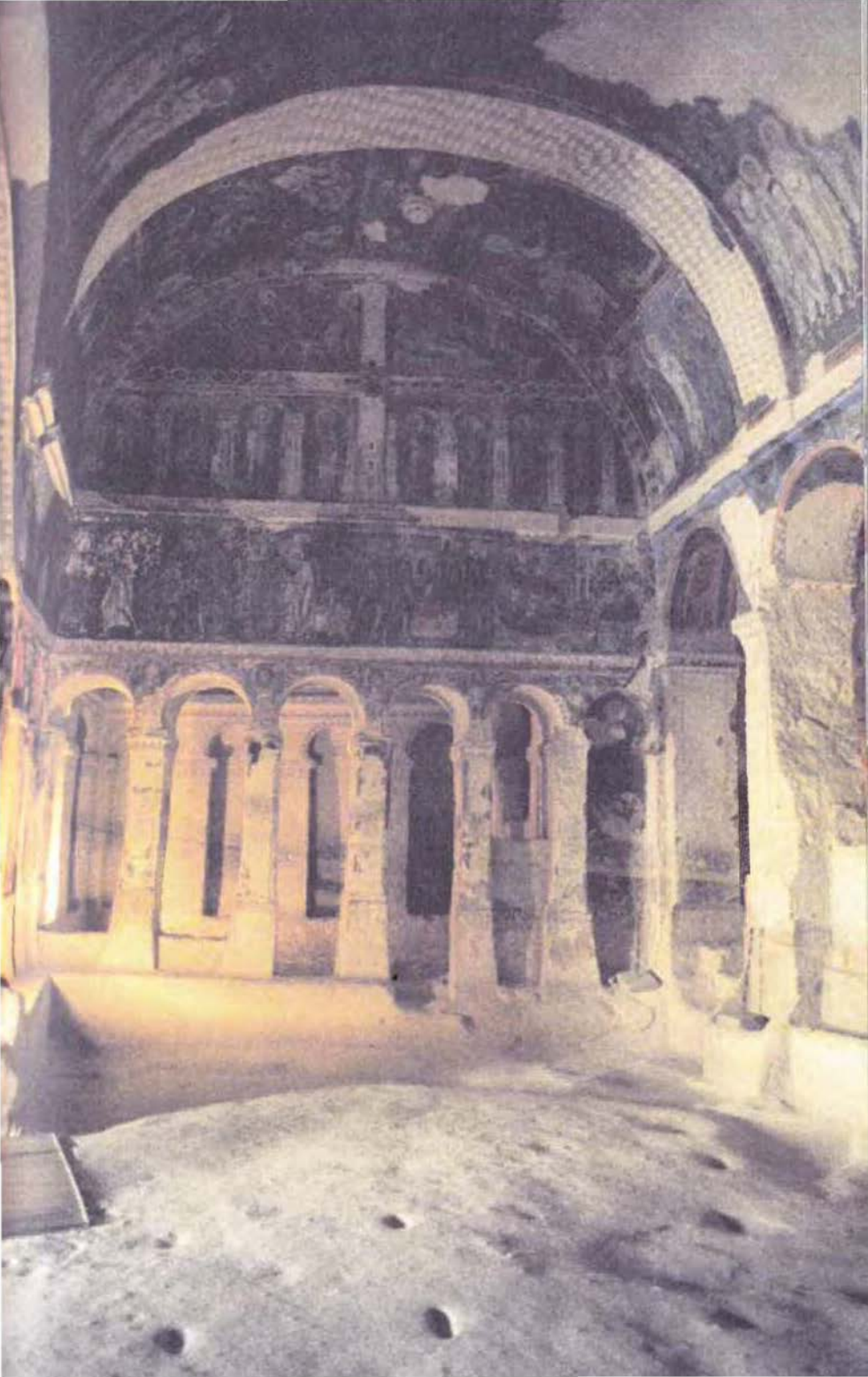

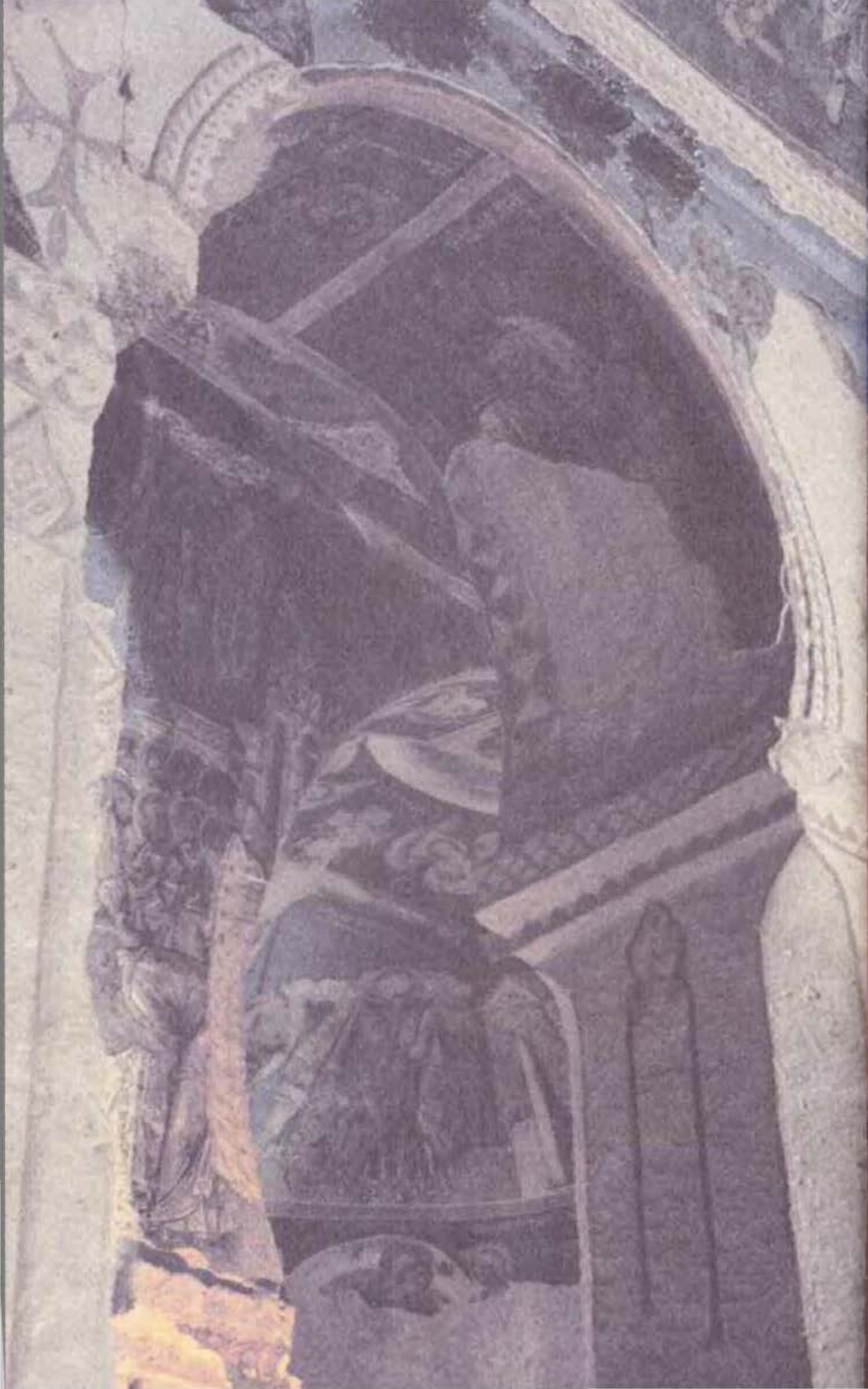

25. Göreme, Tokalı Kilise; Eski Kilise'den Yeni Kilise'ye bakış.

26. Göreme, Tokalı Kilise; Yeni Kilise. *"Yeni Kilise'de bütünüyle değişik bir izlenime kapılıyor insan. Resimlere bakarken, alın tablolarındaki kabartma haşların açık kollarının verdiği bir genişlik ve derinlik duygusuna ulaşıyor."*

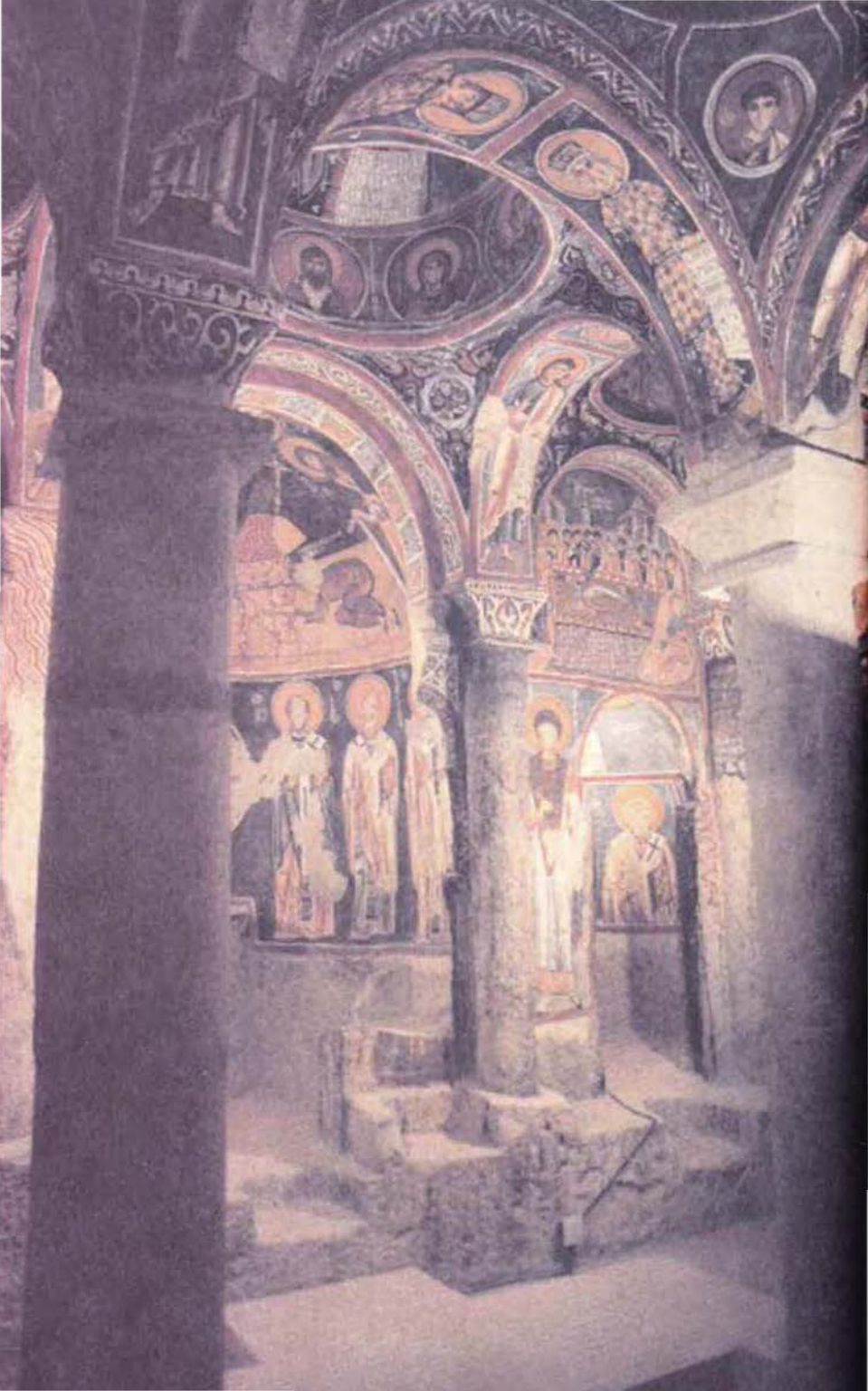

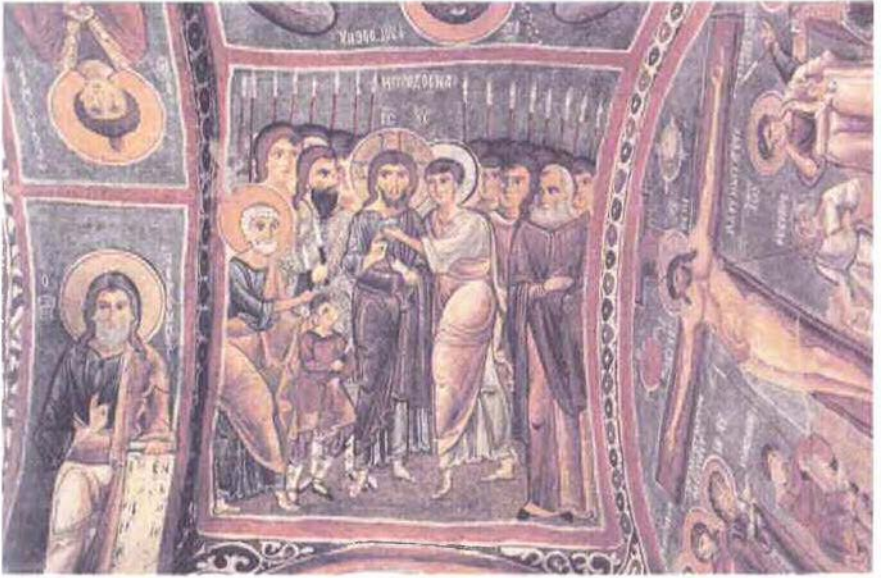

27. Göreme, Tokalı Kilise; Yeni Kilise'den ayrımı.

28. Göreme, Karanlık Kilise. *"Bir kaya çukurluğundan oyulmuş. Adını yarı karanlık iç mekânından almış."*

29. Göreme, Karanlık Kilise. "Bu kocakilise, tek bir yarık, tek bir ek yeri olmaksızın, bir kaya kütlelerinin içinde oluşturulmuş; epki bir ağaç parçasından oyulmuş bir pipo gibi."
30. Göreme, Karanlık Kilise; "İhane" freskosu. "Yahuda çok genç, beyazlar giyinmiş; gözleri sanki bulamık, bakışlarıyla onu çiviliyora benzeyen öbür havarilerin olağanüstü canlı gözleri önünde. Bu korkunç gözleri bir mürlü kovamıyorum belleğimden."
31. Soğanlı, Kubbeli Kilise. "Rastladığım, bir dış mimarî biçimi olan tek kaya kilisesi. Kubbesi stori ve buruşuk bir Rus papazı külâhına benzıyor. Bir Ermeni etkisi olabilir mi?"

2. Kiliseler

Uzmanların beni bağışlamasını diliyorum. Şimdiye dek verdiğim ve vermeyi sürdüreceğim teknik ayrıntılar, benim yetkim dışında şeyler. Onları okuyucuya sunmaya karar verdimsem bu yalnızca, 1950 yılında gördüklerimin hâlâ var olduğuna tanıklık etme amacını taşıyor – bu da Kapadokya anıtlarının yalnızca çok küçük bir bölümü için. Benim aktarabileceğim şey, olsa olsa buralarda duyduğum heyecan olabilir; o da denize bır şişe atarcasına. Bu sayfaların benden daha bilgili birini, kaya kiliselerine bir yolculuk yapmaya iteceğini gerçekten umuyorum. Hiç zor değil bu. Türkiye'nin her gittiğim yerinde rastladığım sade insanlar, dürüstlükleri ve içtenlikleriyle duygulandırdılar beni. Zor değil ve gerçekten zahmetine değer.

Korama vadisinden ve Kılıçlar vadisinden söz ettim. Bu ikincisi, ilkinin çok yakın: üç yüz ya da dört yüz metre ötede. Adını, monolitlerin ince uzun biçimlerinden alıyor. Burada, Nikephoros'un yıkık şapeli dışında yalnızca vadiyle aynı adı taşıyan kiliseyi görebildim. Daha sonra söz edeceğim dört kilise de Korama'dan.

Kılıçlar Kilisesi, kuru bir sel yatağının az üstünde, vadinin yamacına oyulmuş. İçeri girer girmez arkanıza bakmak için dönerseniz, karşı yamaçta iç içe geçmiş, yarı yıkık oyuklar ve onların taşıdığı, kapı ve pencerelerini *a giorno* gözler önüne seren, havaya dikili bir duvar görüyorsunuz. Mimari, "içe çizilmiş haç"

türünden. Narteks yok olmuş. Dört büyük sütun. Ağır sütun başlıkları. Kocaman kare tabanlar: tümü, bir yerçekimi duygusu veriyor. Solda öndeki, sağda arkadaki sütun eksik. Kemerler, havada asılı duruyor. İkonostasis yok. Sunak bölümünün duvarlarında çıplak kaya ve üstünde iki üç geniş, etli yara izi görülüyor; yaralı bir alnın izi çıkmış sanki buraya. Freskoların üstünde çok sayıda beyaz çizik var. Renkler karanlık. Yeşiller ve kahverengiler. Belki de zaman her şeyi karartmış. İsa'nın yaşamının tüm destanı, bölüm bölüm canlanıyor çevremizde.

Kılavuzum, bu resimlerdeki tarzın, arkaik bezemelerin en iyi örnekleriyle karşılaştırılabileceğini söylüyor. Bununla da eski ve yerel süsleme geleneğinin ürünlerini kastediyor. Gerçekten de tek tek bakıldığında bu toprak kokan yüzler, çarpıyor insanı. Kocaman canlı gözler, dörtköşe kafalar. Oturmuş öğrencileri bir koro gibi betimleyen *Hamsin Yortusu* resimlerinde özellikle farkettim bunu. Ya da *Havarilerin Kutsanması*'nda: iki sıraya ayrılmışlar ve ortada onları kutsayan İsa'nın önünde, harmaniyelerinin güzel bir hareketiyle eğiliyorlar. Bu hareketin görüntüsü, hâlâ gözümün önünde. Bu kompozisyonları borçlu olduğumuz ressam, belli ki her şeyi gözlemlemeyi, anlatmayı biliyordu ve bunu canlılıkla, doğrulukla olduğu kadar beğeniyle de yapıyordu. Ufacık bir adam, Zakheos, külaha benzer bir ağaca tünemiş. İsa, kutsama hareketiyle –kutsayan el, ağacın ve Zakhea'nın birlikte görüntüsünden çok daha fazla göze çarpıyor–, şunları söylüyor ona: ΖΑΧΕΑ ΣΠΕΥΣΟΝ ΚΑΤΑΡ...I.¹⁰

İsa'nın doğumu, bir mağaranın kocaman ve diş diş ağzının çerçevesinde betimlenmiş. Üstte yemlikteki beşik ve Çocuk; yemliğin kıyısında, olağanüstü canlılıkta iki küçük eşek, çenelelerini yaslamışlar. Ortada Bakire Meryem, yatmış biçimde gösterilmiş. Aşağıda Çocuk İsa, bir yalağın içinde diz çökmüş. Onu tutan ebe, MEA da çömelmiş – Binbir Gece Masalları'ndan çıkmışa benziyor. Sağda Salome, ΣΑΛΟΜΙ, ayakta, bir testiyle su döküyor. Daha da sağda, mağaranın dışlarının dışında, çobanlar, ΟΙ ΠΥΜΕΝΕΣ. Biri neredeyse bir antik çağ genci; kolları çıplak, butları çıplak. Öbürü, kel kafalı ve beyaz sakallı bir ihtiyar. Tanrının meleği, ΠΑΥΣΑΤΕ ΑΓΡΑΥΛΟΥΝΤΕΣ, "İlahi okumayı bırakın" diyor onlara. Buna karşılık başka duvar resimlerinde

rastladığımız, αγραλουντες¹¹ sözcüğünün yanlış bir yorumdan doğmuş o kaval çalan üçüncü çobanı görmüyoruz.

Burada, Ortodoksluk anıtlarına derin bir sevgi ve saygıyla bağlı, unutulmaz Thomas Whittemore'la son karşılaşmamızı düşündüm. Khora Manastırı'nda (Kariye Camisi), kurtarmaya çalıştığı mozayiklerin ortasındaydık. Bu betimlemelerden kimilerinin, ne kadar çok tiyatro dekorlarını andırdığını düşünmüştük. Burada, Kılıçlar Kilisesi'nde de aynı şey: *Mısır'a Kaçış*'ta Meryem'i ve İsa'yı karşılayan bir kadın, üç katlı bir yapı ve bir mazgal dizisi içinde çerçevelenmiş –yazıtta: Η ΠΟΛΙΣ Η ΕΓΥΠΤΟΣ¹² sözleri okunuyor–; kadın, sanki bir kulisten çıkıyor. Kudüs kenti, Η ΠΟΛΙΣ ΗΕΡΟΥΣΑΛΗΜ,¹³ aynı sadelikle betimlenmiş. *Son Yemek*'te, önümüzde bir tiyatro dekorunun maketi var: İsa ve havarilerinin arkasında üç pencere ya da kapı, üçgen alınlıklarıyla yükseliyor. Örnekleri, bu kilisenin dışında da çoğaltabiliriz.¹⁴

Taçlı Kilise (Jerphanion'da "Tokalı") adını, tavanlarının üst yanını süsleyen, kabartma, değirmi bezemelerden alıyor. Tuhaf bir mimarı. Aslında iki kilise var burada.

Birincisi, Eski Kilise, alçak ve asimetrik bir apsitle¹⁵ biten, tonozlu, geniş bir geçitten oluşuyor. Bu apsitten yola çıkılarak daha sonra kaya oyulmuş ve Yeni Kilise biçimlendirilmiş. Böylece biraz ilerlediniz mi kendinizi birinciye dik, yine tonozlu, paralelkenar biçimli büyük bir salonda buluyorsunuz. Tonozun beşiği, dipte, girişin kıyısında, dört kemer üstüne oturuyor; bu kemerler de dört kare ayakla bitiyor. Ayakların arkasında üç apsis var. Tonoz, sağda ve solda, uçtan uca iki kabartma haçla yırılmış alın tablalarıyla sonuçlanıyor. Bu açılmış kollar, bütüne gerçekten bir büyüklük ve genişlik havası veriyor. Haçların tabanında bir silme, kare ayaklı başka tonozlara oturuyor. Soldaki ayakların arasından daha küçük bir şapele geçiliyor. Bunların karşısında yine ayaklar ve sağır kemerler var; yalnızca simetri için konmuşlar. Sunak bölümüne girerken soldaki ayağın üstünde, acemi bir elin çiziktirdiği bir yazı okunuyor: "Kilise, 15 Haziran günü tamamlandı. Tanrı ustabaşına yardımcı oldu." Kilisenin yapımını sonuçlandıran ustabaşı, günü, ayı yazmış ama yılı unutmuş nedense.

Eski Kilise'nin freskoları, yapının bir ucundan ötekine uzanan ve tonozun tepesine kadar çıkan şeritler biçiminde, Hıristiyanlığın tüm destanını yansıtıyor. Göze hemen çarpansa, bu anlatının tartım yoğunluğu. Sahneler birbirinin içine giriyor, karınca gibi kaynaşıyorlar. Bir "halk sanatı" bu; böyle derken, acemilikleri olduğunu ama bir yandan da içten gelmenin, doğallığın tüm tazeliğini duyurduğunu söylemek istiyorum. Burada da, yukarıda sözünü ettiğim kare yüzler var. Taş kesilmiş duruşlar, el kol hareketleri var. Bedenler, örneğin Meryem'i karşılayan "Mısırsır", Karagöz oyununun tümüyle Anadolu'ya, sarsak tasvirlerini anımsatıyor. Ötede, başka bir köşede bir tasvir (Küçük Dallar sahnesinde, sıpaya binmiş İsa'nın yanında duran –sanırım– Aziz Philippos), bir Fayum freskosuna benziyor.

Yeni Kilise'de bütünüyle değişik bir izlenime kapılıyor insan. Resimlere bakarken, alın tablolarındaki kabartma haçların açık kollarının verdiği benzer bir genişlik ve derinlik duygusuna ulaşıyor. *Meryem'e Müjde*de Meleğin, harmaniyesi içinde bir karyatid gibi ayakta duran Bakire Meryem önündeki coşkusu, olağanüstü. *Su Sınaması* çeşmesinin önündeki kişilerin duruşları da dikkat çekici. Bir kez daha görmek isterdim şu yazıyı yazdığım anda, dizlerinde Çocuk'la bir ayindeymiş gibi oturan Bakire'nin önündeki Kâhinleri; bir de gölün üstünde Havarileri taşıyan iki kayığı. Günün birinde Taçlı Kilise'nin freskoları üstüne bir monografi yazacak bir genç çıkacak mı acaba? Burada, yörede gördüğüm tüm anıtlardan çok daha fazla, Doğu'dan ve Konstantinopolis'ten gelen iki akımın kesişmesi, sanki canlıymışçasına, oradaymışçasına duyumsanıyor. Genellikle soyutlamalar gibi düşünürüz bunları. Oysa burada, neredeyse elinizle dokunabilirsiniz. Eski Kilise'de Kapadokya, hâlâ Filistin'in, Suriye'nin iletilerini dinliyor; yaklaşık X. yüzyılın Yeni Kilise'sindeyse Bizans sanatıyla karşılaşma ve ayakta duran bedenün yüceltilmesi izleniyor. Biri bu monografiyi yazmak isteyecek mi? demiştim. Oysa zaman sıkıştırıyor. Birkaç yıl sonra Eski Kilise'nin tüm resimlerinin silinmiş olabileceği düşüncesi korkutuyor beni. Ya ötekiler... Kim bilir? Kılavuzumun fotoğraflarını çektiği dönemden bu yana zarar çok büyük.

Bir iki sözcük daha ekleyeceğim. Okuyucu, not ettiğim bir

iki yazıtta Kapadokya keşişlerinin, belirli, değişmez kuralları olmayan ama özel durumlara da yer vermeyen fonetik yazısına dikkat etmiştir sanırım. Buna keşişlerin, *demotika*'nın¹⁶ dilbilimsel duygusuna belirgin biçimde sahip olduklarını eklemek isterim. Yalnızca Taçlı Kilise'nin Yeni Kilise'sinde, başka bir sürü örnekle birlikte şu biçimlere rastlıyoruz: απογραψαστε, παυσαστε, βαυπτηστινε, συνπληρουστε; Κοσταντινου; Νιχαντρος; εχ του; ι πυλες; -τος yerine -ης biçiminde sözcük sonları: Ταρασης, Παοθενης;; Επιφανησ, χατεβιβασαν yerine χατηβασαν. Son olarak da şu çok karakteristik olgular: υπαγε οπισω yerine υπα οπισω; εχω υπο yerine εχωπο.¹⁷

Onuncu yüzyıl demiştim, ya da aşağı yukarı öyle bir şey. Öbür kaya kiliselerinde de durum aynı. Birtakım ukâlâ uzmanların buralara uğramamış olması, şaşırtıcı geliyor insana... Ne olursa olsun, günün birinde yapılması gereken özel ayırımları bir yana bırakırsak bu yazıtların, bütün olarak ele alındıklarında, ortaçağ demotika Rumca'sının parlak bir anıtını oluşturduklarını sözlerime eklersem, çok fazla yanılmış olmam sanırım.

Gördüğüm öbür üç büyük kilise, *Karanlık Kilise*, *Elma Ağaçlı Kilise* ve *Çarıklı Kilise*, tıpkı Kılıçlar Kilisesi gibi, ama daha da belirgin biçimde, *içe çizili haç* türünden. Üçünün de, bugün yıkık durumda bulunan, ikonostasis'leri varmış zamanında.

Kılavuzum, burada Konstantinopolis'in kesin etkisini görüyor ve bu kiliselerin oyulmasının, Kapadokya sanatında bir Bizans döneminin belirtisi olduğuna inanıyor. İkonografyanın incelenmesinden yola çıktığında da aynı sonuca ulaşıyor. Freskolar artık, yukarıda belirttiğim gibi, anlatı çevrimleri biçiminde yayılmıyor; konuların yerleştirilmesinde, zaman sırasını izlemiyorlar. Hıristiyanlığın büyük yortularının karşılığı olan temel "Mystère"leri¹⁸ sergiliyorlar. Bunlar da, her şeyden önce, *Doğum*, *Çarmıha Gerilme* ve *Göğe Yükseliş*; ve doğal olarak en iyi yerleri alıyorlar. Onların yanında ikincil sahneler var. Sonra da küçük "Mystère"ler: *Vaftiz*, *Havarilere Görünme*, *Son Yemek* vb. Öte yandan eski yerel geleneğin özellikle sevmiş görüldüğü azizlerin tasvirlerine daha ender rastlanıyor: Aziz Akindynos, Aziz Eustakhios, Aziz Niketas, ya da Atlı Azizler. Kimileri bütü-

nüyle yok oluyor: Aziz Kandidos, Aziz Kattidios, Aziz Athenogenes, Aziz Leontios. Aziz Phokas, vb. Son olarak kılavuzum, yazıda da aynı etkiyi gözlemliyor: yazıtların harfleri. Hosios Loukas ve Daphni'deki XI. yüzyıl mozayiklerinin harflerine benziyor.

Karanlık Kilise bir kaya çıkıntısında oyulmuş. Adını yarı karanlık iç mekânından almış. Zaten tüm bu kiliselerde ayrıntıları görmek için güçlü bir yapay ışığa gereksinim var ve magnez-yumsuz fotoğraf çekmek olanaksız. "İçe çizilmiş" haç tipine en sadık kalanı, bu kilise. Dört sütunu varmış; üçü yıkılmış. Absitlerin etekleri, kocaman sarkıtlar gibi havada asılı kalmış; ama bir an bile bunun yapının sağlamlığını etkileyebileceği izlenimine kapılmıyorsunuz. Aslında tüm bu yekpare kaya yapılarında, artık var olmayan şeyler size duyumsatıyor, alıştığımızdan farklı doğa yasalarına göre çalışıldığını. Bu koca kilise, tek bir yarık, tek bir ek yeri olmaksızın, bir kaya kütesinin içinde oluşturulmuş; tıpkı bir ağaç parçasından oyulmuş bir pipo gibi.

Karanlık Kilise, tüm gördüklerim arasında en iyi korunmuş olanı. Kılavuzumun 1927'deki yolculuğunda belirttiği korkusu gerçekleşmemiş ve freskolar şimdilik ortadan kalkmamış. Ben gördüğümde ne o, ne de Elma Ağaçlı Kilise güvercinlik olarak kullanılmıyordu.

Elma Ağaçlı Kilise (Jerphanion'a göre "Elmalı"), daha az simetrik olmasına karşılık, aynı mimarî planı koruyor. Adını da, söylendiğine göre, girişteki elma ağaçlarından alıyor. Kılavuzumun son yolculuğunda sözünü ettiği dört sütundan biri yıkılmış. Öte yandan, o günden bu güne freskoları oldukça ağır biçimde zarar görmüş gibi geliyor bana.

Çarıklı Kilise, Karanlık Kilise'yle aynı kaya çıkıntısında ama öbür yanında oyulmuş. Bir merdivenle tırmandık. Yine "içe çizilmiş haç" tipinde ama yalnızca iki sütunlu bir kilise. Taşçı ustası, girişin önündeki öbür iki sütunu oyacak yeri kalmadığını ansızın farketmiş sanki. Kilisenin adı, güney kanatta, Göğe Yükseliş resminin altında yerde görülen iki ayak izinden geliyor. Kılavuzum bununla, Kudüs'te Göğe Yükseliş Kilisesi'nde kutsal bir saygıyla korunan İsa'nın ayak izlerinin taklit edilmiş olabileceğini ekliyor.

32. Çavuşin; yine Seferis'in görmediği bir kilise. "İşleri başında terleyen ustabaşları, ressamın gözü rüç gibi oluyor. Çeşre rinde bir sürü araç gereç. Yeni ay, murcun göğe fırlattığı bir kaya parçasını benziyor."
33. Göreme, Tokalı Kilise; Eski Kilise tavan resimleri. "Bir halk sanatı bu; böyle derken, acemilikleri olduğunu ama bir yandan da içten gelmenin, doğallığın tüm tazeliğini duyurduğunu söylemek istiyorum."
- 34-35. Göreme, Tokalı Kilise; Eski Kilise tavan resimlerinden ayrıntılar. "Taş kesilmiş duruşlar. el kol hareketleri...Karagöz oyununun tümüyle Anadolu'lu, sarsak tasvirlerini anımsatıyor."

9. 11 Güreme, Tokalı Kilise; Yeni Kilise freskolarından ayrıntılar. "Eski Kilise'de Kopadokya halû Filtstîn'in, Suriye'nin iletilerini dinliyor; yaklaşık X. yüzyıldın Yeni Kilise'sindeyse Bizans simetrisiyle karşılaşma ve ayakta duran bedenin yüceltilmesi izleniyor."

ANNO DOMINI MCCCXXXIII

MARIA

ANNO DOMINI MCCCXXXIII
MCCCXXXIII
MCCCXXXIII

48. Göreme, Tokalı Kilise; Yeni Kilise, "Meryem'e Müjde". *"Meleğin, harmaniyesi içinde bir karyatid gibi duran Bakire Meryem önündeki coşkusu, olağanüstü."*

49. Göreme, Karanlık Kilise freskolarından ayrıntı.

40, 41. Göreme. Karanlık Kilise freskoları. "Klasik Yunan'ın mirası hellenistik ikonografya -ki onun da Doğu'yla kimi noktalardan ilişki kurduğu yadsınamaz-, soyluluk, ölçülülük, zariflik geleneğini ayakta tutar."

42. Göreme, Karanlık Kilise freskolarından ayrıntı.

43. Göreme, Tokalı Kilise, Yeni Kilise freskolarından ayrıntı.

44. Zeve, Üzümlü Kilise: kiliseye adını veren üzümler. "*Canlıya, gerçek olana, somuta, elle tutulura yönelen bir sanat.*"

45. Sinassos. "*Kafirleri yenen ulu kralar, Konstantin'ın ve Helena'nın kilisesiyim ben...*"

46. Sinassos. "...Sultan Ahmet zamanında tümden ayağa dikildim yeniden, Abdülmecit'in saltanatında gerektiği gibi bezendim..."

Bu yörede bir süre, sakın biçimde yaşayabilmeli insan. Gördüklerini bir daha görebilmeli. Oyalanabilmeli, düşüncelere dabilirmeli, düşünüp tartabilmeli. Önlenebilir biçimde yok olup gitmiş şeylerin yanında, geçmiş bir zamanın tanrısına adanmış bu olağanüstü sunulardan arta kalanları gözlemlene, karşılaştırma olanağınız olmalı. Ve özellikle Yunanlı'ysanız, daha yakından bakmak istiyorsunuz bu onca uzak uçbeyliğinin kavşağına borçlu olduğunuz şeylere, ya da olmadıklarınıza –ama ben çok şey borçlu olduğumuza inanıyorum–; bu kavşak ki bir pota aynı zamanda, çoğu insanın hiç tanımadığı ve dört akımın, Doğu'nun, Kuzey'in, Güney'in, Batı'nın karşılaştığı bir pota... "Helen geleneği" adını verdiğimiz şeyi devinim içinde görme yürekliliğini göstermek gerek; orada küçücük ve unutulmuş bir ayrıntı, ölümsüz sanat yapıtlarıyla aynı önemi taşıyabilir. Bir süredir dilimizden düşmeyen o "şanlı Bizanslılığımız", ne donmuş, taş kesilmiş bir kutsal şemalaştırmadır; ne de hoşumuza gitmeyen yapıtları önemsizleştirmek için bir bahane. Tersine, durmak bilmez bir düşünceler ve değişik önseziler devinimidir; bir mayalanma, bir süzgeçtir aynı zamanda. Bizans'ta –eski Yunan'da da olduğu gibi–, varlığından bile haberli olmadığımız ve ruhumuza yabancı sandığımız nice şey var oysa; çünkü çoğumuz –bugün bile, ne yazık!–, yalnızca Akademi'den ya da Atina'da Anayasa Meydanı'ndan bakınca gördüklerimizi Yunanlı sayıyoruz.

Yoğun biçimde bunları düşünüyor insan, burada, Helen dünyasının sınırlarında.

Güneş alçalırken İsmail'in taraçasında oturup, çevrede taş blokların üstünden kayan ışığın renk perdelerine baktığımızda, sanki tüm manzara, tıpkı Kılıçlar Kilisesi'ndeki havarilerin harmaniyeleri gibi, az sonra devinimsizlikte donup kalacak bir dans için kıpırdıyor sanki ve "anlatılmaz bir ezgi" duyulur gibi oluyor. Şafaktan başlayarak bütün bir günü, duyularınızı bunca kısa süre içinde algılayabildikleri her şeyi almaya zorlayarak geçirmişsiniz. Bellek, sanki şaşkın ve acı çekercesine, *membra disjeka* ları bir araya getirmeye çalışıyor. Yalnızca burun delikleri hâlâ koruyor, boş kiliselerden kopmak istemiyora benzeyen o yapışkan

yağ ve balmumu kokusunu. Çevrenizde hiçbir şey yok, yalnızca ara sıra bir köylü, Aziz Hieron'a benzer, Prokopi'den Matiani'ye giden yolda, ağır yüklü hayvanının peşinden yürüyen. Ve bir de güvercinlerin kanat çırpmaları; düşüncede, o büyük kubbeler altında gördüğünüz tüm melek kanatlarına karışan. Gözkapaklarını yarı kapayınca, Rum keşişlerinin uçsuz bucaksız gömütlüğünün sanki yeniden yaşadığını duyumsuyor insan. Milyonlarca cüppeli mağara adamının, sert ya da esrik, tutkuları, gereksinimleri, coşkuları, gündelik el kol hareketleriyle, kayaya oyulmuş dar geçitlerde dolaştıklarını görür gibi oluyor. Ve sürekli bir korku: günün birinde gözcülerin, talancı atlıların gelişini haber vereceği korkusu; kapıların önüne o dev değirmen taşlarının yuvarlanma zamanının geleceği, manastırlarda barikatlar kurulması gerekeceği korkusu: "İşte kıyamet günü geldi! Yardım et Tanrım, bu yıkımı da atlatalım!" Ve bu sürüp gidiyor, yıkım sürüp gidiyor. Bir sona ulaşmadan sürüp gidiyor insanlık için. İşleri başında terleyen ustabaşları, ressamaları görür gibi oluyorum. Çevrelerinde bir sürü araç gereç. Yeni ay, murcun göğe fırlattığı bir kaya parçasına benziyor. Alçak sesle, bana tanıma olanağı bağışlanmış en saf insanın yazdığı iki dizeyi okudum:

Ναοχησεν γειο επι χαοπω ζωγοαφιζοντας
τον Αγιον Ανευποδιστο σ εναν τεοαστιο θολο.

"Eli bilekten uyuşmuş boyarken
Aziz Anempodisto'yu ulu bir kubbe içine."

Burada duracağım. Bu üç kilise üstüne aldığım bir iki notu aktarmak istemiyorum. Kılavuzum, gereken tüm titizlikle be-timliyor onları. Benim eksik ve aceleci gözlemlerimin, kimsenin işine yarayacağı yok. Yalnızca Karanlık Kilise'deki *İhanet*'in üstümde bıraktığı, bugün bile aklımdan çıkmayan bir izlenimi eklemek istiyorum. İsa, ortada, kafalarla çevrili; arka planda askerlerin mızrakları. Yahuda, çok genç, beyazlar giyinmiş; gözleri sanki bulanık, bakışlarıyla onu çiviliyora benzeyen öbür havari-lerin olağanüstü canlı gözleri önünde. Bu korkunç gözleri bir türlü kovamıyorum belleğimden; kim bilir, belki de onları sey-

rederken ihanete, günümüzde, *kayıtsızlık* adını verirdim diye düşündüğüm için.

Pazar

Saat 7.15'de Prokopi'den Soğanlı vadisine doğru yola çıktık. Kaya kiliseleri açısından, Göreme'den sonra Kapadokya'nın ikinci büyük merkezi burası. Yörenin insanları eskiden üç yüz altmış beş kiliseden söz ederlermiş; Yunanistan'da da kimi zaman duyulan bir söylence sayısı bu. Yine de kılavuzum, o kadar çok sayıda şapel bulmuş ki saymaya bile kalkışmadığını yazıyor.

Güneye doğru inerken, sessizce patikalardan yürümek isterdim: Sinassos, Arkhangelos, Tamissos, Sovessos...ta Potamia'ya kadar. Ama olanaksız bu. Prokopi'den başlayarak yöreyi doğusundan Karahisar'a dek dolanan (bugünkü Yeşilhisar) karayolunu izledik ve oraya bir buçuk saatte ulaştık. Ptolemaios'un andığı eski Kyzistra olduğunu söylüyorlar Karahisar'ın. Bu kasabada XVIII. yüzyılda geçen Paul Lucas, her yanda çok sayıda tapınak ve saray öreni gördüğünü yazıyor. Bense buna benzer hiçbir şey görmedim çevrede.

Arabamızı merkezdeki meydana bıraktık ve Soğanlı'ya gitmek üzere cipe bindik. Çok kötü bir yol. Yaklaşık on kilometre için bir saat. Önce ceviz, kayısı, yabanî dut ağaçlı bahçeler. Yeşillikler, içinden gür bir suyun aktığı bir köyde bitiyor. Burada çıplak kayalara tırmanma başlıyor. Her yanda kocaman taşlar. İki üç kez arabayı itmek için inmek zorunda kaldık. Yol çatallanıyor. Sağdan gidiyoruz. İlk oyuk kayalar; kahverengi, yukarı doğru kıvrıla çalan pas tonları; yanları sanki diklemesine yontulmuş ve perdahlı; tepede, biçimleri org borularına benziyor. Burada üslup farklı. Göreme'de manzaranın, hayaletlerle de dolu olsa, bir gül tatlılığı ve dans eden bir değişkenliği var. Burada kiye kıpırtısız, yabanıl. Kayaların yamaçları, kapalı kale burçları gibi kaskatı yükseliyor. Ama gökyüzü, aynı mavi güzel gökyüzü.

Dağın eteğinde, sağımızda, içinde oturlan koniler; daha ötede, kuru ot kaplı tarlalar, ve sesin ulaşacağı uzaklıkta, izlediğimiz yol. Bir eve yaslanmış tonozun altından geçiyor. Aşağısı vadi; karşısı dağ, hep aynı sarplıkta. Doğal olarak, yol, ev, tonoz,

hepsi de tek ve aynı taştan yapıma. Tonozdan sonra, sola doğru, Ballık Dere vadisi açılıyor.

Soğanlı Köyü'nde şimdilerde, Erciyeş'in volkanik taşından yontulmuş bloklarla düzgün biçimde yapılmış epeyce ev var. Bunlardan birine girdim. İki ya da üç geniş odası vardı; odalardan birinde eski zamanlardan kalma kocaman bir küp gösterdiler bana; hâlâ gömülüydü ve onu buldukları yerde kullanıyorlardı. Çevremizdeki köylüler, bize merakla bakıyorlardı. Alman olup olmadığımızı sordular. Yunanlı olduğumuz yanıtını verdik. Sekiz yıldır hiç yabancı görmediklerini söylediler. Konuksever insanlar bunlar. Bayramdı. Sulandırılmış yoğurttan yapıma geleneksel içeceklerini sundular bize: ayran ikram ettiler. Seve seve kiliseleri gezdirmeyi kabul ettiler. Kimileri onları "Ceneviz" adıyla anıyor. Belki de bu ad, genellikle "Frenk", yabancı olan şeyleri belirtmek için kullanılır olmuş sonunda. Bize, eskiden Nevşehirli (Neapolis) Rumların, yazlığa buraya gelmeyi âdet edindiğini söylediler. Belki de Potamia'dandı gelenler, kim bilir!

İlk kilise; küçük, ikiz planlı: *Ballık Kilise*. Sağımızda, kayanın dik yamacında oyulmuş. Tırmanması zor.

İki paralel sahından oluşuyor; birincisi, sağda görülen sunakta bitiyor ve dipteki ikinci sahından, düzensiz kare sütunlar ve tonozlarla ayrılıyor. Renkler, Göreme'deki kiliselerden daha koyu: koyu yeşil ve tuğla rengi. Yüzlerde çok daha belirgin Anadolu özellikleri var. Kılavuzumun olası gördüğü gibi, burada bir Ermeni elinin çalıştığına inanmakta zorluk çekmiyorum. Ama acemice ve kabasaba bir sanatla karşı karşıyayız. Giysilerin kıvrımlarında, erkeklerin solgun benizli, kadınların yuvarlak yüzlerinde zariflikten yoksun çizgiler var. Girişte *Çarmıha Gerilme* çıkıyor önünüze. İsa tahrip olmuş; beyaz alçı, gövdesinin çevre çizgilerini belli ediyor; resim tek parça olarak sökülmüş sanki. Zaten resimler genellikle çok bozulmuş. Kimi yerde, ilk süslemenin kolaycı çizgileri, taşın üstünde açıkça görülüyor. Çarmıhtaki İsa'nın altında, sağda yer alan küçük tasvir de bunlardan biri. Bir yazıtta adı da yazılmış: Esopos. Daha önce, çobanlar konusunda $\alpha\gamma\epsilon\alpha\lambda\omicron\upsilon\nu\nu\tau\epsilon\varsigma$ sözcüğünün yanlış yorumlanmasından söz etmiştim. Sıkça rastlanan bu küçük ΕΣΟΠΙΟΣ sözcüğünde de durum aynı; Yuhanna'nın vaazında bir yanlış yorumdan doğ-

muş: "σπογγον μεστον οξους νσσωπω περιθεντες".¹⁹ Hysope (Çördükotu) dalı, bir insan oluvermiş. Buna benzer başka örnekler de var ve bunları, keşişlerin dilbilim duygusuyla birlikte incelemek, çok yerinde olur. Esopos'un yanında, bir püskülle biten uzun bir ağaç gövdesi var: bir selvi olmalı. Hırsız, bir çifte haça çivilenmiş; elleri, haçın ağacının arkasında kalmış. Girişteki lentonun üstünde, açık seçik görülen bir at var. Dörtmala koşuyor ve kuyruğuna saçlarından bağlanmış küçük bir adamı yerlerde sürüklüyor. Kılavuzum, adını veriyor bu adamın: Aziz Orestes; ve azizlerin yaşamöyküleri kitabında anlatılan sahnenin, kaya kiliselerindeki tek betimlenmesinin bu olduğunu ekliyor.

Dipteki kanatta, çok zarar görmüş bir resim göze çarpıyor: bir sabana koşulmuş çifte öküz, sarı renkte bir tarlayı sürüyor. Başka hiçbir yerde bu "dindişi" sahneyi, ya da bir benzerini görmedim. Bağış sahibi, bir köylü müydü acaba? Ya da Nazianzos'lu Aziz Gregorios'ta okuduğumuz, ilkyaz üstüne o ışıltılı tümcenin alçakgönüllü bir betimlemesi mi söz konusu:

"Αστι δε γεωργος ασοτρον πηγνυται, ανω βλεπων και τον καρποδοτην επιχαλονμενος, και υπο ζυγον αγει βουν αροτην και τεμνει γλυχειαν αυλαχα, και ταις ελπισιν ευφραινεται"

" Ve işte sabanını takıyor köylü, göğe bakıyor, yemişleri veren O'na yakarıyor; öküzü çekiyor boyunduruğun altına, yumuşak bir evlek açıyor. Ve umut, bir bayram sevinci salıyor içine."¹⁹

Dipteki sahinin alın tablasında, "*Su Sinaması*". Zaharya, üçgen Asyalı yüzü, düşük bıyıkları, sivri sakalıyla, başında sivri bir külah, sağındaki Meryem'e kupayı uzatıyor. Solunda, Atina'daki Aziz Demetrios Loumbardiaris'e benzer, üstünde çan kulesi olan bir kilise. Ama bu çan kulesi dediğim şeyin aslında acemi-ce boyanmış bir kubbe olup olmadığı pek belli değil. Yeniden, daha önce söz ettiğim dekor düşüncesine dönüyorum.²⁰

Ballık Dere'de gördüğüm öbür şapelde fresko yoktu. Yeşil ve turuncu renklerle biraz süsleme yapılmıştı yalnızca. Yapı, öncekiyle aynı tipte. Dıştaki sahinin içtekenden üç tonoz ayırıyor.

Çıplak duvarlarda, kazı aygıtlarının bıraktığı izler seçiliyor. Büyük küçüklü, çok sayıda mezar. Girişte, soldakilerden birinin baş ve ayağında haçlar kazılı.

Daha sonra bizi biraz öteye, kayanın aynı yüzünde ve belki on beş metre yukarıda açılmış derin bir yarığı görmeye götürdüler. Yerden yarığın tabanına dek, tırmanmaya yarayan, çakılmış koca ağaç parçaları ve derin kertikler vardı kayada. Orada, arılmanın ele geçirdiği bir hücre olduğunu söylediler. En yaşlılar, yirmi beş yıl önce kayadaki yaradan, bir pınardan akarcasına bal aktığını gördüklerini anımsıyorlar.

Köye döndük ve Belli Kilise'ye²¹ gitmek üzere Soğanlı vadisinin kuzey yamacına yürüdük. Ortada selin yatağı; daha yukarda, manastır. Söğütler, armut ağaçları, asmalar ve her yanda, parıltılarını gevrek Kapadokya toprağının üstüne yansıtan kayısı ağaçlarının altın sarısı. Arabadan yararlanmak olanaksız. Yürüyerek ilerliyoruz. Sağımızda yine vadinin duvarlarını oluşturan kaya blokları, tepelerinde trakitten dalgalı taşlar; hepsi de çevreleri kireçle boyanmış deliklerle, güvercinliklerle kaplı. Güvercin gübresi, bu yoksul topraklarda çok değerli. Kim bilir kaç anıt, bunca yılda, kuşların o değerli ürünlerini yığmaları için yuvaya dönüştürülmüştür. Kayanın içinden güçlü uğultular geliyor, denizin uzak böğürtüsü gibi.

Eski bendin içinden geçtik. Bu çölde bir zamanlar büyük bir topluluğun yaşadığını gösteren, özenle işlenmiş bir iki büyük taş, bugün de ortada. Yörenin tek inşa edilmiş, kayadan oyulmamış kilisesi. "Beyaz Kilise", artık yok. Bize kılavuzluk eden köylüler, kilisenin yerinde, onun malzemesiyle yapılmış evi gösteriyorlar.

Buralarda biraz oyalanmak isterdim ama bu akşam Ankara'da olmamız gerekiyor. Hemen kısıtlanıveriyor yolculuklarım; hep yanımda götürmek zorunda olduğum bu çalar saat olmadan da yapılabilecek bir işe dayanılmaz bir özlem duyuyorum.

Ansızın Belli Kilise'nin küçük kubbesini gördük. Rastladığım, bir dış mimarî biçimi olan tek kaya kilisesi bu. Kubbesi sivri ve buruşuk bir Rus papazı külâhına benziyor. Bir Ermeni etkisi olabilir mi burada? Kitlenin bütünü, kilden yapılmış bir makete ya da çocukların kumdan oluşturdukları yapılarla benzi-

yor. İçine girecek zamanımız yok. Daha öteye, Aya Barba'ya gidecek kadar bile yok; oysa ne kadar da yakınıımızda.

Yine de, çok acele, *Karabaş Kilise*'ye girdik. Tuhaf bir dizi bu: kilise ve şapeller. Bir manastır. Freskoları çok bozulmuş. Ama kılavuzumun okuduğu yazıt –kimbilir ne kadar bozulmuş biçimde– içerlerde bir yerde olmalı:

ΕΚΑΛΙΕΡΓΗΘΙ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΔΗΑ
ΣΥΝΔΡΟΜΙΣ ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟΥ
ΤΟΥ ΣΚΕΠΙΔΙ ΚΕ ΕΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΜΟΝΑΧΗΣ
ΚΕ ΝΥΦΟΝΟΣ ΜΟΝΑΧΟΥ ΕΠΙ ΒΑΣΙΛΕΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΕΤΟΣ ςΦΞϑ
ΗΝΔΙΚΤΗΟΝΟΣ ΙΔ
Υ ΑΝΑΓΗΝΟΣΚΩΝΤΕΣ ΕΥΧΕΣΘΕ
ΑΥΤΟΥΣ ΔΗΑ ΤΩ ΚΥΡΙΟΝ ΑΜΗΝ
(ςΦΞϑ = 6569)

"Bu kilise, İmparator Konstantinos Doukas zamanında, 6569 yılı (İ.S. 1060/1061) 14. *indiktionos*'unda,²² *Protospatarios*²³ Mikhail Skepidis, Rahibe Ekatherini ve Keşiş Nyphonos tarafından bezendi. Siz, bunu okuyanlar, onlar için Tanrı'ya dua edin. Amin."

Bunları yazarken, belleğim pek yardım etmiyor. Yalnızca, gördüğüm son monolitin damarlarında dolaşmanın duygusu kalmış içimde.

Burada, Başpapaz Batistrokos'un kayanın içine, kendi mezarıyla birlikte oyduğu, yüz elli yıl sonra da *Protospatarios* Mikhail Skepidis'in ona el verip bezediği bu manastırda, Kapadokya ipinin ucu kaçıyor benim için. Başpapazın mezarı son şapelde ve üstünde şu satırlar okunuyor:

ΕΓΟ Ο ΒΑΘΥΣΤΡΟΚΟΣ Ο ΑΒΑΣ Ο
ΠΟΛΑ ΚΑΜΟΝ ΗΣ ΤΟ ΝΑΟΝ ΤΟΥΤΟΝ
ΚΕ ΜΕΤΕ ΤΑΥΤΑ ΑΠΟΘΑΝΟΝ ΕΝΘΑ
ΚΑΤΑΚΗΜΕ ΕΤΕΛΗΘΗΝ ΜΗΝΗ...

"Ben Batistrokos, Başpapaz.
çok çalıştım bu kilisede;
öldüm, burada yatıyorum;
yaşamım söndü, aylardan...

Bu satırları kendi yazmış, ama kimse tarihi işlemeyi düşünmemiş ölümünden sonra.

Geç olmuştu; köye döndüğümüzde öğle vakti çoktan geçmişti. Acıkmıştık. Kyzistra'ya varmak için daha bir saat yolumuz vardı; sonra da yiyecek bir şeyler bulabileceğimiz Kayseri'ye kadar 80 kilometre. Tam hareket edecekken köylünün biri, bakır bir para uzattı bana; ben de satın aldım. Ioannis Tzimiskes'in, Kapadokya'nın en rahat, en sakin döneminin parasıydı bu. Arka yüzünde bir haç, dört köşesinde de bir monogram vardı: Ιησους Χριστος Νιχα.²⁴ Sikkeler hep heyecan verir bana. Başka bir zamanın ellerini, tutkularını düşündürür. Yola çıktığımızda, onu saklayan keşişi düşledim. Bana bir sadaka vermişti sanki.

Ankara. Cuma.

Buraya Pazar günü, geceyarısından az sonra geldik. Şu son günlerde, *Vahiy*'in hayvanları gibi "göz göz", o oyuk kayalı vadiler aklımdan çıkmıyor. Olduğundan bambaşka düşünüyordum bu geziyi: istediğimiz kitapları yazmıyoruz; istediğimiz gezileri yapmıyoruz. Karşı çıkmak neye yarar! Την δεμπρα χτον αυτλει μαχαναν.²⁵ Özetleyelim.

Kapadokya monolitlerinde, Hıristiyanlık öncesinden hiçbir şey bulunamamış. Ama Erciyeş'in taşı öyle yumuşak ki, zaman her şeyi silmiş olabilir. Öte yandan, manastırların ne zaman kazılmaya başlandığını da bilmiyoruz. Aziz Basileios döneminde başlamış ve Arap akınlarına, belki de daha sonralara dek sürmüş olabilir. VI. ya da VII. yüzyılda Kapadokya'da, Aziz Hieron'un yaşamı üstüne yazılmış bir metin var; Matianili azizin saklandığı, insan eliyle yapılmış bir mağaradan söz ediyor:

"Και δη πλησιον που της αυτης περιοχιδος οχυρωτατον εν υπογειω λοφω σπηλαιον ευρηχως, οπερ τεχνη λατομιας

εις υποχρονον υλυφην διεσχευασεν, επι τινα χρονον εν αυτω χατακρυπτομενος διεσωζετο."

"Ve oradan az uzakta, bir tepenin yamacında çok sağlam, ustaca yontulmuş, derince kazılmış bir mağara buldu; bir süre saklandı orada ve böylece kurtuldu."

VII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yöre için çok karışık bir dönem başladı. Araplar Kilikya'da egemendi ve Torosların geçitlerini elde tutuyorlardı. Sık sık, neredeyse her yıl, Küçük Asya'ya akınlar yapıyorlardı. Seferleri vahşi ve hızlıydı. Fetih değil, yağma peşindeydiler. Ne süslemeye, ne resme elverişli, korkunç yıllar. Yine de keşişlerin yaşamı sürüp gidiyordu olabildiğince. Manastırların girişlerini kapamak için o kocaman değirmen taşlarını buldukları dönemdi bu. Böylece mağaralarına kapanıp, yeniden gün ışığına çıkmak için sağnağın geçmesini bekliyorlardı. Değirmen taşlarıyla kapatılanlar arasında, resimlerle süslenmiş hiçbir kilise bulunamadı.

Yöre yeniden huzura, ancak III. Mikhail ve I. Basileios dönemlerinde kavuştu. Bizans orduları durmadan ilerliyorlardı: Konstantinos Porphyrogennetos, Romanos Lekapenos, Romanos II Nikephoras Phokas, Kilikya'yı ele geçirdiler; İoannis Tzimiskes, Mezopotamya ve Suriye'de yengi kazandı. Barış, 1060'a dek, büyük bir gelişmeye olanak verdi. Gördüğüm süslemeler ve Kapadokya duvar resimlerinin çoğu bu dönemin ürünleri. Derken Selçuklular çıktı ortaya ve 1071'de Romanos Diogenes'i ezdiler: Malazgirt savaşı, imparatorluğu çökertecek üç ölümcül darbenin birincisi.

Selçuklu işgali, göreceli olarak yumuşak geçti... XIII. yüzyıl başlarında Theodoros Laskaris'in zaferleri, az da olsa yeni bir gelişmeye yol açtı. Ama gerileme durmaksızın sürecektir ve yalnızca XIX. yüzyılda, birkaç yıllık, küçük bir toparlanma olacaktır. Küçük Sinassos'da görülüyor bu:

*Kâfirleri yenen, ulu ve dindar krallar
Konstantinos ve Helena'nın kilisesiyim ben.
Sultan Ahmet zamanında tümenden ayağa dikildim yeniden.*

*Abdölmecit'in saltanatında gerektiği gibi bezendim
– ünlü Paissios hierarkhos'tu²⁶ o sıra–,
Sinassos'luların çabaları ve paralarıyla.*

1729'da kalıntılarından yeniden inşa edildi ve 1850'de onarıldı.

Bundan sonra, ansızın her şey geçmişe gömölüverdi.

Kapadokya manastırları, bize Doğu Bizans sanatından örnekler veren tek yer değildir. Ama verdiği örnekler, en önemlileridir.

Bu sanatın belirleyici özelliği, canlıya, gerçek olana, somuta, elle tutulura yönelmesidir. Dramatik tasvirleri, sahnelemeyi, her zaman soyut zarıflığe ya da papaz işi ve katı bir simgecilığe yeğ tutar. Canlı ayrıntıyı arar. Bir betimlemenin ikincil noktaları üstünde durmayı sever. Anlatıcıdır. Digenis Akritas'ın destanları gibi "çevrimli"dir. İmparatorluğun en uzak köşelerinde gelişir. Kapalı bir sanat değildir. Dünyanın dört bir yanından gelen düşünceleri kabul etmeyi ve işlemeyi bilir. Zaten, unutmayalım ki, tüm Yunanistan, birçok açıdan bir "uçbeyliği"dir, çok uzak bir sınırdır.

Kimileri, Makriyannis üstüne yazdığımda, Efsun fıstanı giyip Karnaval'da dolaşmışa benzediğimi düşünüyorlar. Onlardan özür dilerim ama kanıtlarımın, Panayotis Zographos'un yirmi dört tablosunda²⁷ bulunduğunu savunmaya –gerekli olduğunu düşünmesem de– her an hazırım. Bir an için kendimi yazın alanına çekersem, aynı belirleyici özellikleri, Akropolis'teki İhtiyarın, Makriyannis'in yazısında da bulduğumu ve sözcüklerinin *her birinin bir işlevi var* derken bunu düşündüğümü söyleyebilirim.

Şunu da eklemem gerek: nasıl İncil'lerde, bugün konuştuğumuz canlı, ortak dilin ilk anıtlarından birini buluyorsak, bu resimlerin kökenini de Hellenistik dönemin büyük kozmopolit kentlerinde, İskenderiye'de, Efes'te, Antakya'da değil de, "Çile"yi²⁸ görmüş yerlerin kimi uzak köşelerinde, halkın düşgücünün, "demotika"nın yarattığı yapıtlarda aramak gerekir. Bu yapıtlar, söylencenin, sözlü aktarımların peşine düşerler. Resmî

İncil'ler onlara yetmez; yadsınmış İncil'lere yönelirler. İoakim'in "Protévangile"inden²⁹ alınma *Su Smaması* sahnesinden söz etmiştim; buna benzer çok sayıda sahneye rastlanabilir. Sikelianos'un Agraphon'unun da Göreme keşişleri geleneğinden yazılmış olduğunu söylemeli miyim burada? Bu yapıtlarda öylesine güçlü bir kişileştirme eğilimi vardır ki, ters etimolojilerle yeni kişiler yaratırlar: αραυλουντες sözcüğünden kaval çalan bir adam, çördükotundan Esopos adlı biri çıkabilir ortaya.

Bu "demotika" geleneği, çok yakın zamanlara dek tanımadığımız uzak köşelerden, Filistin'den ve Suriye'den Kapadokya'ya geçerek kaya kiliselerine yerleşir ve alabildiğine gelişir.

Hıristiyan ikonografyasının öbür önemli kolu, klasik Yunan'ın mirası helenistik ikonografya ise –ki onun da Doğu'yla kimi noktalardan ilişki kurduğu yadsınamaz–, soyluluk, ölçülülük, zariflik geleneğini ayakta tutar. Batı'nın ilk Hıristiyan sanatı da buradan doğar. Somut şeyler, pek ilgilendirmez onu: daha çok düşünceler uyandırmaya çalışan bir sanattır. Düşünsel, şemacı ve simgeci, soyut bir sanat. Belli ki kendini eğilimlerine kaptırsaydı, alışılmışın durağanlığında donup kalabilirdi kolayca.

Ayrıntılara girmeden, başından sonuna dek Bizans'ın bu iki akımı birbiriyle karmaya ve durulaştırmaya çaba gösterdiğini söyleyebiliriz – bize Paleologoslar rönesansını sunduktan sonra sönüp giden Bizans'ın. Kapadokya manastırları, bu son rönesansın biz modernler için neden en önemlisi olduğunu açıkladı bana. Çünkü öğretisi resim alanının ötesine geçiyor ve o sonsuz helenizm tartışmamıza, bir yanda skolastik ve yüzeysel biçimde idealist geleneğimiz, öte yanda da halkçılık geleneğimiz arasında sıkışıp kalmış o tartışmaya, *mutatis mutandis*³⁰ bir çözüm sunuyordu.

Sanıyorum bu düşünceye elle dokunur gibi olmak için Bizans ikonografyasının iki zamanını gözlemek yeterli: Göreme'de, yaklaşık X. ya da XI. yüzyıldan kalma Tokalı Kilise'de ve İstanbul'da XIV. yüzyıl yapısı Khora Manastırı'nda. Birincisinde yerel Anadolu sanatı ve devinim içindeki Bizans katkısı kolayca görülebiliyor. Yeni Kilise'nin o büyük silüetleri, uzun bir kültür geleneğinin, güçlü ve daha az eski olmayan bir halk

dışavurumuyla yoğrulduğunda neler yaratabileceğini gidip gelip anımsatıyorlar bana durmadan. Khora Manastırı'ndaysa, bugüne dek gördüğüm o cn güzel, cn heyecan verici mozayiklerde, iki bin yıl boyunca kavgayı elden bırakmamış iki geleneğimiz, günü gelip kusursuz bir dengeye ulaştığında neler olabileceğini anlıyor insan, –Solomos'un geleneğiyle Kavafis'in geleneği, bir kez yazdığım gibi. Bu karşılıklı konuşmayı, Kapadokya'nın kaya kiliselerinde buldum ben. Kimin aklına gelirdi!

Komnenoslar döneminden başlayarak Bizans ikonografyası, Anadolu'nun *demotika* sanatıyla ilişkilerinden kazandığı yararı gözler önüne serer. Yeni ve esnek bir canlılıkla soluk alıp verir. Ama Konstantinopolis Latinlerden kurtarıldığında devlet o denli yoksuldur ki, Makedonyalı imparatorların kurduğu ve Komnenoslar'ın sürdürdüğü resmi okulları ayakta tutma olanağı kalmamıştır artık. Sanat, Anadolu manastırlarının biçemleriyle içli dışlı keşişlerin ellerine geçer. Ve böylece yeni bir sanat ve Paleologoslar'ın rönesansı yaratılır.

Bizansın dünyaya yansıttığı bu son parıltı, iki büyük ocağın son ışık demetidir. Biri, Konstantinopolis'teki, paganlığın en uzak dönemlerine borçlu olduğu soyluluğu ve zarıflığı verir. Öteki, Kapadokya manastırlarındaki, duyumsanabilir ve elle tutulabilir bir yaşamın canlılığını, tazeliğini aktarır. Öte yandan bu birleşmeyi erken bir zamanda, bu iki geleneğin henüz canlı olduğu bir dönemde mutlu rastlantıların doğurduğunu da söylemek gerekir. Başka türlü olsaydı, yollarını ayrı ayrı sürdürselerdi, büyük olasılıkla biri içi oyuk, boş örneklerle, ya da bugünkü Yunanistan'da belirtilerini ne yazık ki her an gördüğümüz türden tutarsız bir söylevci tutuma ulaşırdı; öbürüyse uzakta, unutulmuş, halk zanaatının kolaycı yapıtları arasında sönüp giderdi.

Ama bu, Aziz Basileios keşişlerinin bize verdiği tek ders değil. Kılavuzum onların ışımalarını Grottaferrata'ya, Venedik'in *maniera bisantina*'sına, Giotto'ya, Rusya'ya dek, giderek dünyanın başka başka yerlerinde izliyor. Onları buraya aktarmanın hiç bir yararı yok. Ama Anadolu'nun bu uzak yerleri ve Konstantinopolis kavşağı, her zaman ve ısrarla, insanlar arasında olduğu gibi düşüncelerde ve sanatta yalıtılmış olmanın yalnızca kuruyup gitmeye ve ölümün katılığına götürdüğünü söylüyorlar ba-

na. Kapadokya keşifleri, gerçekten başarılı mağara adamları oldular; gidip yerleştikleri *sınır-uçbeyliği* bölgelerinin gereği idi bu. Ama onları ne denli incellerseniz o denli şaşırıyorsunuz, hiçbir zaman entelektüel mağara adamları olmayışlarına. Ciddi ölçüde okuma yazma yoksunu olmaları, en büyük kusurlarıydı: yaptıkları korkunç yazım yanlışları bunu kanıtıyor ve bu dönemin yazın tarihi, Kapadokya konusunda küçümser bir sessizliği sürdürüyor. Yine de onların, tıpkı Girit Rönesansı'nın insanları gibi, ukalaca bir bilgilenmeyle yozlaşmamış olmanın avantajına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu sonuncu, Konstantinopolis'te bol bol gösterdi kendini ve korkunç yıkımlara yol açtı. Nasıl unutulur ki!

Konstantinopolis. Ağustos.

Χριστε βοηθει sözcükleri okunuyor Haç'ın üstünde, Aya-sofya'nın kapısından girdiğimizde ve kocaman kubbelerin altında uçuşan güvercinlerin kanat seslerini duyduğumuzda. Κυριε, βοηθει τον δουλον σου... Κυριε, βοηθει...,³¹ ...diyordu kaya manastırları ıssız vadilerde. Orada, duvarların yakınında, Khora Manastırı'nda mozaikten bir selvi, rüzgârın üfmesiyle sallanıyor hâlâ... Niketas Khoniates'in mahallesinde, Aya Theodoros'ta³² İsrail kralları, bugün de Çocuklu Bakire'nin çevresinde soluk alıp veriyorlar. Tek ve benzersiz bir yeni yaratının kusursuzluğunda, rüzgârın önünde eğilen selvinin o şaşkınlık verici görüntüsünde gelip birbirine karışan iki büyük geleneği düşünüyorsunuz. Düşünüyorsunuz ki şimdi bir parça, o da Anadolu'dan geldiğiniz için belki, Bizans'ı anlamaya başlıyorsunuz. Sonra da yazı sanatı geliyor aklınıza: Keşke yazın alanında da bir Khora Manastırı'mız olsaydı!.. Oysa yazında, İmparatorluk yıkılıp gittiğinde iki gelenek birbirine yabancı ve düşman kaldı, tıpkı bugün olduğu gibi –işte bize düşen de bu miras oldu. Üzüntüye kapılıyor insan. Hâlâ Göreme'yle Metokhites'in manastırı arasında bir yerlerde yürüyoruz sanki. Yol uzun. Κυριε βοηθει...

Notlar:

- ¹ Digenis Akritas: IX. ve X. yüzyılın Bizans-Arap savaşlarını konu alan Bizans halk destanı.
- ² Seferis, Kapadokya'nın ünlü kaya anıtları için metin boyunca "monolithe" sözcüğünü kullanıyor. "Peri bacası" deyiminiyse hiç duymadığı anlaşılıyor. Yekpare kaya ya da kaya anıtı anlamlarını taşıyan bu sözcüğü, biz de Türkçe yazımıyla çeviride kullandık.
- ³ Orta Anadolu'da, adını İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarından başlayarak yörede egemenlik kuran Galatlardan alan bölge. Ankara bir dönem Galatia'nın ve Galat kabilelerinden Tektosag'ların başkenti olmuştur.
- ⁴ Bizans kiliselerinde ana mekândan önce gelen giriş mekânı.
- ⁵ Hz. İsa, kuluna yardım et.
- ⁶ Hz. İsa, yaşça büyük başka bir kavimden kulun Falivon'a yardım et.
- ⁷ Bizans kiliselerinde, papazlara ayrılan sunak bölümünü halktan ayıran, üstüne ikonalar asılı bölme.
- ⁸ Hz. İsa, kulun Mikhail'e yardım et.
- ⁹ Hz. İsa'nın kulu Nikiforos.
- ¹⁰ Zakhea, hemen (ağaçtan) in.
- ¹¹ Kaval çalmak.
- ¹² Mısır kenti (ülkesi).
- ¹³ Kudüs kenti.
- ¹⁴ Kılıçlar Kilisesi bugünlerde ziyarete kapalı. Özel izinle gezebildiğimiz kilisede duvar resimlerinin çok bozulmuş durumda olduğunu ve Seferis'in sözünü ettiği resimlerin çok zor seçilebildiğini gördük. Aradan geçen zaman ve kilisenin Göreme'deki denetimli bölgenin biraz dışında kalması bu sonucu doğurmuş olsa gerek. Buna karşılık Göreme'deki Tokalı Kilise ve Karanlık Kilise (bu sonuncu da koruma amacıyla kapalı tutuluyor), yakınlarda onarım geçirdikleri için Seferis'in gördüğünden çok daha iyi durumdadır. Üzücü bir nokta: Seferis'in sözünü ettiği üçüncü önemli kilise, Elmalı Kilise'de büyük çatlaklar var ve kayalığın yıkılmasından korkuluyor.
- ¹⁵ Kiliselerde sunak arkasında bulunan, yarım daire ya da yarım çokgen planlı bölüm.
- ¹⁶ (Yun: demos= halk) Halk dili, halk yazısı.
- ¹⁷ Yazım farklılıklarıyla ilgili bu bölümdeki sözcüklerin anlamlarını vermeyi gerekli görmedik.
- ¹⁸ Ortaçağda İsa Peygamberin yaşamından sahneleri canlandıran oyun.
- ¹⁹ Çördükotu dalına sirkeye batırılmış bir sünger takıldı. Tümcece İsa'ya çarımıtayken uzatılan süngerden söz ediliyor.
- ²⁰ Ballık Kilise'nin duvar resimleri, ozanın gezisinden beş yıl sonra, 1958'de, kilisenin içinde bulunduğu toprak parçasının sahibi tarafından bütünüyle yok edilmiş. Bugün yalnızca duvarları kireç kaplı, boş bir kovuk ve zor seçilen bir iki resim kalıntısı var burada.
- ²¹ Seferis'in kullandığı yer ve kilise adları, çoğunlukla bugün kullanılan adlar ya da bunların çok benzerleri. Belli Kilise'deyse bir tuhaflık var. Bu yapının yaygın –ve bugün kullanılan– adı "Kubbeli Kilise". Ozan da bu kubbeden, vurgulayarak söz ediyor. Kilisenin adına gelince, ya o dönemde gerçekten böyle bir ad kullanılıyordu, ya da Kubbeli sözcüğünün ilk hecesi, Seferis'in notlarından bir biçimde silinip kayboldu ve ozan kiliseyi bu yarım adla günlüğüne aktardı.

- 22 Kilise takviminin zaman ölçülerinden biri.
- 23 Bizans ordusu muhafız alayı subayı. İmparatorun kılıcını taşırdı.
- 24 Haç üstüne yazılan ve "Hz. İsa yener" anlamını taşıyan monogram.
- 25 Sözle değil işle, yapıyla ortaya çıkandan yararlanmaya bakın.
- 26 Yüksek rütbeli papaz.
- 27 Makriyannis'in, naif ressam Panayotis Zographos'u yönlendirerek yaptırttığı bu tabloların Seferis, günlüğünde birkaç kez söz ediyor.
- 28 İsa'nın yaşamı ve ölümü.
- 29 Yanlış bir kanıyla ilk Kudüs piskoposu Aziz İoakim'in olduğu sanılan ve Meryem'le İsa'nın doğumlarını anlatan kitap.
- 30 (Lat.) Değişmesi gerekeni değiştirerek.
- 31 Hz. İsa, kuluna yardım et.
- 32 Vefa Kilise Camisi. Seferis'in günlüğünden 3 Eylül 1950'de bu yapıyı gezdiğini öğreniyoruz. Ozan, Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates'in bu mahallede bir evde oturduğunu ve evinin 1204 yılında, Haçlı istilası sırasında yakıldığını yazıyor.

Nobel ödüllü büyük Yunan şairi Yorgo Seferis'in 50'li yıllarda Ankara'da Yunan sefaretinde çalışırken yaptığı bir gezinin ürünü olan *Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün*, şairin Fransızca yazdığı ve 1953 yılında ilk kez Atina'da Fransız Araştırma Kurumu yayınları arasında kitaplaştırdığı bir gezi günlüğü.

Seferis, belki de kapsamının genişliği nedeniyle ünlü günlüğünden ayrı tuttuğu bu yapıtta, Kapadokya'dan ve Kapadokya'nın kaya kiliselerinden söz ederken, doğadan, şiiirden, insanlık durumlarından, kutsallıklardan, yok olmalardan söz ediyor daha çok. Sanata, yaşama, resme, tarihe, uygarlığa bakışını ve ince şair duyarlığını okuyucunun gözleri önüne seriyor.

Anadolu tarihi ve sanatına çok özgün bir ışık tutan ve Fransızca yazılmış olmasına karşılık Fransız yazın dünyasının tanımadığı bu başyapıt, yazılışından kırk yıl sonra, Samih Rifat'ın çevirisi ve bu basım için özel olarak çekilmiş fotoğraflarıyla Türkçede.

TEMA

TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-363-353-X

9 789753 633536